

nam defendendam aptissimo, nempe auctoritate et imperio Christianorum in dæmones, quos ubique terrarum per nomen Jesu ex corporibus hominum expellunt.

Dei justitia in puniendis dæmonibus aliquando elucebit; sed cum tanta sint Christi incarnationis beneficia, æquum est ut mundus propter Christianos conservetur (n. 8). Quare nondum Deus de dæmonibus tot malorum auctoribus sumit supplicium; sed in ignem æternum mittentur, cum fiet conflagratio, quæ tamen ex fato non eveniet, quia fatum nec libertati nec virtuti locum relinquit.

Christianorum virtutem et innocentiam ex ipsis persecutionibus commendari probat (n. 9). 1° Si semper opera dæmonum invisæ fuere, qui aliquam veritatis scintillam assecuti sunt (n. 10), quanto majora dæmonum odia esse debent in Christianos, qui totam veritatem ac totum Verbum incarnatum complectuntur, ac dæmones expellendo, æterna illis supplicia denuntiant, quæ profecto (n. 11) negari non possunt, nisi aut Deus negetur aut providentia. Non in hoc solum invisæ dæmonibus Christiani (n. 12), quod veritatem, cujus scintillæ tantum ad oculos philosophorum fulserant, ac totum Verbum agnoverint; sed in eo etiam, quod Christus sua ipsius potestate præstiterit, ut homines etiam imperiti et operarii gloriam et metum et mortem contemnerent. 2. Christianorum in persecutionibus constantia declarat (n. 13) eos vera et æterna bona sectari, ac virtutis solidam et expressam effigiem assecutos esse. 3° Nihil aptius persecutionibus ad propulsandam criminum suspicionem (n. 14) Quomodo enim tam libenter mortem oppeterent Christiani, si ita viverent, ut eos vivere ethnici dictitabant? Illorum innocentiam Justinus ex hac animi fortitudine perspexit, et a Platonis doctrina ad Christianam longe præstantiorem transiit (n. 15).

Postremo (n. 16) rogat imperatores, ut hunc libellum auctoritate sua comprobent.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ ΥΠΕΡ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΣΥΓΚΛΗΤΟΝ.

EJUSDEM JUSTINI

APOLOGIA SECUNDA PRO CHRISTIANIS

AD SENATUM ROMANUM.

1. Καὶ τὰ χθὲς δὲ καὶ πρῶτην (37) ἐν τῇ πόλει Ἀ
 ῤμῶν γενόμενα ἐπὶ Οὐρβίκου, ὧ Ῥωμαῖοι, καὶ τὰ
 πανταχοῦ ὁμοίως ὑπὸ τῶν ἡγουμένων ἀλόγως πρατ-
 τόμενα, ἐξηνάγκασέ με ὑπὲρ ὑμῶν (38), ὁμοιοπαθῶν
 ὄντων, καὶ ἀδελφῶν (39), καὶ ἀγνοῆτε, καὶ μὴ θέλητε
 διὰ τὴν δόξαν τῶν νομιζομένων ἀξιωματῶν, τὴν τῶν-
 δε τῶν λόγων σύνταξιν (40) ποιήσασθαι. Πανταχοῦ
 γάρ, ὅς ἂν σωφρονίζηται ὑπὸ πατρὸς, ἢ γέλτονος, ἢ
 τέκνου, ἢ φίλου, ἢ ἀδελφοῦ, ἢ ἀνδρός, ἢ γυναικὸς
 κατ' ἑλλειψίν, χωρὶς τῶν πεισθέντων τοὺς ἀδίκους
 καὶ ἀκολάστους ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κολασθήσεσθαι, τοὺς
 δ' ἐναρέτους, καὶ ὁμοίως Χριστῶ βιώσαντας, ἐν ἀπα-
 θείᾳ συγγενέσθαι (41) τῷ Θεῷ (λέγομεν δὲ τῶν γενο-
 μένων Χριστιανῶν), διὰ τὸ δυσμετάθετον καὶ φιλήδο-

(37) Καὶ τὰ χθὲς δὲ καὶ πρῶτην. Proverbialis est
 locutio ab Homero profecta et præ cæteris ab orato-
 ribus atque sophistis in deliciis habita. BRAUNIIUS.
 Non autem mutavimus δέ in τε, hoc quamvis melius
 se habere videatur. OTTO.

(38) Ὑπὲρ ὑμῶν. Sic. inss.; codices et R. Ste-
 phanus melius multo quam aliæ editiones ὑπὲρ
 ἡμῶν, « pro nobis qui ejusdem ac vos naturæ et fra-
 tres vestri sumus. » Non scribebat Justinus pro
 Christianis quia fratres erant ethnicorum, sed ethni-
 cos ad veritatem adducere cupiebat, quia fratres
 erant Christianorum. Declarat sub finem Apologię
 hoc unum sibi in scribendo propositum fuisse, ut
 ethnicos ab errore revocaret. Vide Apol. 1, n. 7.
 Similiter Tertullianus ad Scapulam cap. 4: « Ma-
 gisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque
 hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vo-

1. Et quæ in urbe vestra, Romani, sub Urbico
 heri et nudius tertius gesta sunt, et quæ similiter
 ubique a judicibus præter rationem sunt, coege-
 runt me pro vobis, qui ejusdem ac nos naturæ,
 atque etiam si ignoretis ac nolitis propter opinata-
 rum dignitatum splendorem, fratres nostri estis,
 hanc orationem componere. Ubique enim, exceptis
 iis, qui improbos et libidinosos æterno igne excru-
 ciatum iri, virtutis autem cultores, quique similiter
 ac Christus vixerint, extra perpeccionem omnem
 cum Deo victuros persuasum habent (eos dicimus
 qui Christiani facti sunt), his, inquam, exceptis, si
 quis a patre vel vicino, vel filio, vel amico, vel fra-
 tre, vel viro, vel uxore ob delictum castigetur;

bis et omnibus inimicis nostris. Ὑπὲρ ἡμῶν. Codd.
 inss. Stephan. et Maran., ὑμῶν. Sic Braunius quo-
 que, quanquam verum cognovit, scilicet et sensus
 lectionem a nobis receptam flagitat et similitudo
 exordii Apologię prioris. Solent autem ista prono-
 mina a librariis hand raro confundi. OTTO.

(39) Καὶ ἀδελφῶν. Sic Tertullianus Apologet.
 cap. 39. « Fratres autem etiam vestri sumus, jure
 naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia
 mali fratres.

(40) Σύνταξιν. Legendum esse σύνταξιν per se
 patet. Sic infra num. 15: Τοῦσδε τοὺς λόγους συν-
 τάξαμεν. Vide Dialog. num. 81. GRABIIUS.

(41) Συγγενέσθαι. Maluit Perionius συγγενήσε-
 σθαι, sed alibi aoristum pro futuro usurpat noster.
 SYLBURGIUS.

cum is propter obfirmatam voluntatem et amorem voluptatis, ac minime flexilem ad virtutem animum, tum etiam pravi dæmones, qui nobis infensi sunt, ac ejusmodi iudices in sua potestate et cultui suo addictos habent, eos, utpote dæmoniis agitados magistratus, ad necem nobis inferendam incitant. Ut autem totius rei sub Urbico gestæ perspectam causam habeatis, quid actum sit exponam.

2. Mulier quædam cum viro degebat intemperanti, intemperans et ipsa prius; sed postquam Christi doctrinam cognovit, ipsa ad 89 meliorem frugem se recepit, ac viro ut similiter sese colligeret persuadere conata est. Christianam illi doctrinam exponens, et futura his, qui libidinose ac præter rectam rationem vixerint, in æterno igne supplicia denuntians. Verum ille in iisdem flagitiis permanens, factis suis alienavit a se uxoris animum. Impium enim esse mulier existimans cum eo deinceps viro, qui præter naturæ legem, præterque jus undecunque voluptatis vias exquireret, tori consortio jungi, discedere a conjugio voluit. Sed suorum auctoritatem reverita, qui suadebant ut adhuc maneret, ac maritum tandem aliquando spem mutationis allaturum dicebant; vim fecit ipsa sibi ut maneret. At postquam illius vir Alexandriam profectus, pejora facere nuntiatus est, verita illa ne inique et impie factorum particeps fieret, si in conjugio maneret, victusque ac tori consors esset, misso eo, quod vocatis, repudio, discessit. Tum præclarus et bonus ille vir, cum gaudere deberet, quod quæ olim uxor cum servis et mercenariis in vinum atque omne vitiorum genus effusa licenter perpetrabat, ab his jam faciendis deterrita fuisset, ac ipsum etiam ab iisdem flagitiis deterrere studeret; repudium non obsequenti nuntiantem accusat, quod

(42) *Kal ol φαῦλοι.* Ante hæc verba lacunam interposuerunt librarii, non quod quidquam desit ad sententiæ juncturam, sed quod deesse aliquid illis videretur. Aptissimum enim est hoc exordium et nexum cum iis quæ deinceps narraturus est. Nam cum ei propositum sit demonstrare persecutiones ab improbis hominibus et a malis dæmonibus in Christianos excitari; cumque mox narraturus sit historiam mulieris a marito, cujus flagitia reprehendebat, in capitis periculum adductæ; quid mirum, si in orationis primordio declarat, et eos qui a patre christiano aut uxore aut vicino aut amico ob delictum castigantur, et prævos dæmones operam dare ut Christianos occidant? Illud ergo φονεύειν ἡμᾶς παρασκευάζουσιν referri debet tam ad malos homines, quam ad dæmones, ut n. 11: « Nec potentiores nobis essent iniqui homines et dæmones. » Si quis tamen aliquid deesse contendat, is addat, « ad tribunalia nos trahit, » ante has voces « tum etiam pravi dæmones. »

(43) *Τοιούτους.* Qualis scilicet Urbicus, quem jam nominavit.

(44) *Συμβέλιον.* Hanc historiam Eusebius ex Justino excerptam lib. iv *Hist. Eccl.*, cap. 17, intexit. In editione Valesii legitur *συμβέλιον*. At Christophors. habet *συμβέλιω*; cui lectioni suffragantur duo codices antiquissimi Eusebii e bibliotheca Colbertina, et alius e Regia. Mox ante hanc vocem *διδάγματα*, quæ bis cum articulo legitur apud Eusebium, iidem mss. codices neutro in loco

νον, καὶ δυσκίνητον πρὸς τὸ καλὸν ὀρμῆσαι, καὶ εἰ φαῦλοι (42) δαίμονες, ἐχθραίνοντες ἡμῖν, καὶ τοὺς τοιούτους (43) δικαστὰς ἔχοντες ὑποχειρίους καὶ λατρεύοντας, ὡς οὖν ἄρχοντας δαιμονιῶντας φονεύειν ἡμᾶς παρασκευάζουσιν. Ὅπως δὲ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντὸς γενομένου ἐπὶ Οὐρβίκου φανερά· ὑμῖν γένηται, τὰ πεπραγμένα ἀπαγγεῶ.

2. Γυνὴ τις συνεβίου (44) ἀνδρὶ ἀκολασταίνοντι, ἀκολασταίνουσα καὶ αὐτῇ πρότερον. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνω αὐτῇ (45), ἐσωφρονίσθη, καὶ τὸν ἀνδρᾶ ὁμοίως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειράτο, διδάγματα ἀναφέρουσα, τὴν τε μέλλουσαν τοῖς οὐ σωφρόνως καὶ μετὰ λόγου ὀρθοῦ βιοῦσιν ἔσεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κόλασιν ἀπαγγέλλουσα. Ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελγείαις ἐπιμένων, ἀλλοτρίαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν. Ἀσεδὲς γὰρ ἡγουμένη τὸ λοιπὸν ἡ γυνὴ συγκατακλίνεσθαι ἀνδρὶ παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἡδονῆς ἐκ παντὸς πειρωμένη ποιῆσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐβουλήθη. Καὶ ἐπεὶ ἐξεδυσσωπεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἐτι προσμένειν συμβουλευόντων, ὡς εἰς ἐλπίδας (46) μεταβολῆς ἤξοντός ποτε τοῦ ἀνδρός, βιαζομένη ἑαυτὴν ἐπέμενε. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ταύτης ἀνὴρ, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πορευθεὶς, χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέλθη, ὅπως μὴ κοινωνός (47) τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεδημάτων γένηται, μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῖν (48) βεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη. Ὁ δὲ καλὸς κάγαθός ταύτης ἀνὴρ, δέον αὐτὸν χαίρειν, ὅτι ἅ πάλαι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἔπραττε, μέθαις χαίρουσα καὶ κακίᾳ πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπτυτο, καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐβούλετο· μὴ βουλομένου (49) ἀπαλλαγείσης κατηγορίαν πεποιήται, λέγων αὐτὴν Χριστιαν-

articulum agnoscunt. Ibidem Euseb. ἐπειδὴ δὲ.

(45) *Ἐγνω αὐτῇ.* Quidquid intra has voces et istas ὀνόματος δὲ Χριστιανοῦ interjectum est, id deest in codicibus Regio et Claromontano, ac desumptum est ex Eusebio, qui lacunam opportune explet. Monuit Thirlbius legendum ἔγνω, αὐτῇ. Deest apud Eusebium postrema vox.

(46) *Ἐλπίδας.* Sic cum editis nostris duo codd. antiquissimi Colb. et Reg. et Rob. Steph. At Valesius habet ἐλπίδα. *Ἐλπίδα* reposuit D. Otto.

(47) *Ὅπως μὴ κοινωνός.* Multi ex antiquis scriptoribus idem existimarunt, non licere cum viro adultero aut cum uxore adultera manere, sic tamen ut aliud matrimonium minime concederent. Vide Cotelierium in librum ii Hermæ.

(48) *Παρ' ὑμῖν.* Male in editionibus Euseb. legitur παρ' ἡμῖν. Lectionem nostram confirmant tres codices antiquissimi, duo Colbertini et unus ex Regiis. Facile perspicitur cur Justinus Latinam vocem usurpans dixerit, « misso eo quod vocatis repudio. » Mox deest πάσῃ post κακίᾳ in eodem Reg. et duobus Colbertinis antiquioribus. Magna sane auctoritas contra vocem sua sponte non necessariam.

(49) *Μὴ βουλομένον.* Non leguntur hæc verba in tribus codicibus valde antiquis, nempe duobus Colbertinis et uno Regio. Neque etiam ea agnoscit Nicephorus, sed tamen legisse Rufinus videtur. Mox tres codices recentiores habent ἀνέδωκε.

νήν εἶναι. Καὶ ἡ μὲν βιβλίδιόν σοι τῷ αὐτοκράτορι ἀναδέδωκε, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς ἀξιοῦσα· ἔπειτα ἀπολογῆσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν (50). Καὶ συνεχώρησας τοῦτο. Ὁ δὲ ταύτης ποτὲ ἀνὴρ, πρὸς ἐκείνην μὲν μὴ δυνάμενος τανῦν εἶτι λέγειν (51), πρὸς Πτολεμαῖον τινα, ὃν Οὐρβικὸς (52) ἐκολάσατο, διδασκαλὸν ἐκείνης (53) τῶν Χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον, ἐτράπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου. Ἐκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἐμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον, φίλον αὐτῷ ὑπάρχοντα, ἐπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου, καὶ ἀνερωτῆσαι αὐτὸ τοῦτο μόνον, εἰ Χριστιανὸς ἐστὶ (54). Καὶ τὸν Πτολεμαῖον, φιλαλήθη, ἀλλ' οὐκ ἀπατηλὸν οὐδὲ ψευδολόγον τὴν γνώμην ὄντα, ὁμολογήσαντα ἑαυτὸν εἶναι Χριστιανὸν, ἐν δεσμοῖς γενέσθαι ὁ ἐκατόνταρχος πεποίηκε, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐκολάσατο. Τελευταῖον δὲ, ὅτε ἐπὶ Οὐρβικὸν ἦλθεν (55) ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἶη Χριστιανός. Καὶ πάλιν, τὰ κατὰ ἑαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδασχὴν, τὸ διδασκάλιον (56) τῆς θείας ἀρετῆς ὁμολόγησεν. Ὁ γὰρ ἀρνούμενος ὅτι οὖν (57), ἢ κατεγνωκῶς τοῦ πράγματος, ἔξαρνος γίνεται, ἢ ἑαυτὸν ἀνάξιον ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος, τὴν ὁμολογίαν φεύγει· ὧν οὐδὲν πρότεστι τῷ ἀληθινῷ Χριστιανῷ. Καὶ τοῦ Οὐρβίκου κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιός τις, καὶ αὐτὸς ὧν Χριστιανός, ὁρῶν τὴν ἀλόγως οὕτως γενομένην κρίσιν, πρὸς τὸν Οὐρβικὸν ἔφη· « Τίς ἡ αἰτία; Τοῦ (58) μήτε μοιχὸν, μήτε πόρνον, μήτε ἀνδροφόνον, μήτε λωποδύτην, μήτε ἄρπαγα, μήτε ἀπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, ὀνόματος δὲ Χριστιανοῦ (59) προσωνομίαν ὁμολογοῦντα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω (60); Οὐ πρέποντα

(50) *Διοίκησιν*. Legebatur in editis nostris et in Eusebiana R. Steph. editione μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοίκησιν ὑπέσχετο. Sed postremum verbum exemplo Valesii sustuli, quod nec Rufino, nec Nicephoro cognitum, in uno tantum Regio codice recentiore invenitur. Sic enim reddit Rufinus: « Et illa quidem libellum tibi obtulit, imperator, ut primo permitteretur ei rem familiarem ordinare; tum deinde responderet objectis. » Habet alius codex e Colbertina Bibliotheca, itidem recens, ὑποσχομένη.

(51) *Λέγειν*. Verbum forensibus negotiis aptum, ac de iis solitum usurpari, qui litem persequuntur, ut observatum est ad epist. 53 S. Basilii.

(52) *Ὁν Οὐρβικὸς*. Legitur in omnibus Eusebii codicibus mss. et editis Οὐρβίκιος. Sed cum a Justino vocetur Urbicus semel et iterum initio orationis, atque etiam infra ὃ Οὐρβικε, satius videtur in his etiam, quæ ex Eusebio desumpta sunt, eandem scripturam sequi. Id enim consentit, ut observat Valesius, et cum veteri inscriptione, in qua vocatur Q. Lollius Urbicus, et cum Apuleio qui in sua Defensione non procul ab initio, præfecturæ Urbanae, quam idem gessit Urbicus, non obscure meminit. Hæc autem verba ὃν Οὐρβικὸς ἐκολάσατο leguntur in omnibus Eusebii mss. codicibus, sed apud Nicephorum desunt. Rufinus videtur illa in interpretando neglexisse, quod quidem et Valesio accidit.

(53) *Ἐκείνης*. H. Stephanus legit ἐκείνη, et paulo post αὐτὸ τοῦτο μόνον εἰ Χριστιανός ἐστὶ, sed frustra in S. Justino emendetur quidquid minus ornatum grammaticis videtur.

A esset Christiana. Atque illa quidem libello tibi, Imperator, oblato postulavit, ut prius sibi domui suæ prospicere liceret; deinde domesticis rebus compositis, responsuram se accusationi. Atque id quidem annuisti. At illius quondam maritus, qui tum adversus eam non jam dicere poterat, in Ptolemæum quemdam, quem Urbicus supplicio affecit, quique mulieris in re Christiana magister fuerat, impetum suum vertit hoc modo. Centurioni cuidam amico suo persuasit, ut Ptolemæum in carcerem conjecturus apprehenderet, idque tantum interrogaret, an esset Christianus. Tum Ptolemæus, ut erat veritatis cultor et animo a fraude et mendacio alienus, cum se Christianum esse confessus esset, in vincula conjectus est a centurione, diuque ab eo in carcere afflictus. Postremo coram Urbico adductus, similiter id unum interrogatus est, an esset Christianus; ac præclare sibi ob traditam a Christo doctrinam conscius, institutionem divinæ virtutis iterum confessus est. Nam qui negat quidpiam, vel ideo 90 negat, quod rem ipsam condemnet; vel se ipse indignum illa et alienum judicans, confessionem fugit; quorum neutrum inest vero Christiano. Cum igitur Urbicus ad supplicium abduci Ptolemæum jussisset; Luclius quidam, qui et ipse Christianus erat, tam alienum a ratione iudicium videns, sic Urbicum compellavit: « Quid causæ est? Cur huic homini nec adulterii nec stupri reo, nec homicidæ, nec furi, nec raptori, nec ullius maleficii convicto, sed tantum Christiani nominis appellationem confitenti pœnam irrogaveris? Non ut decet pium imperatorem, nec ut philosophum Cæsaris filium, nec ut sacrosanctum senatum, judicas, Urbice. » Tum ille nihil aliud re-

(54) *Ἀνερωτῆσαι αὐτὸ τοῦτο μόνον, εἰ*. Ita cum H. Stephano et Pearsono, pro vulg. ἀνερωτῆσαι αὐτὸ τοῦτο μόνον reponendum censeo, vel tota librario-rum natione repugnante, cum præsertim mox sequatur ὁμοίως αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἶη Χριστιανός. Astipulatur Gæzius, nisi quod αὐτὸν scribit; sed αὐτὸ bene se habet. OTTO.

(55) Pro vulgato ἦλθεν, vocem ἦλθη, optimis Eusebii codicibus mss. firmatam, nec Pearsono, Gallandio et Goezio improbatam, reponere non dubitavi. OTTO.

(56) *Διδασκάλιον*. Melius forte διδασκαλεῖον, ut in duobus Colbertinis antiquioribus, et duobus Regiis, quorum unus valde antiquus.

(57) *Ὅτι οὖν*. Ita tres Colbertini codices et alius inter Regios valde antiquus. Sic etiam et Nicephorus, melius profecto, quam ut in editis Justini et Eusebii ὅτι οὐκ εἶη. Videtur Rufinus legisse ὅτι οὖν ἦ. Reddit enim: « Qui negat quod est, sine dubio culpabile iudicat esse quod negat. »

(58) *Τοῦ* pro τίνος, subintelligendo χάριν, id est, *eius rei causa, vel, cur*. EDIT. PATROL.

(59) *Ὀνόματος δὲ Χριστιανοῦ*. Pro his vocibus legitur in Clarom. et Reg. et R. Steph.: παθήματος δὲ Χριστοῦ, quæ quidem, omissis iis quæ ex Eusebio desumpta diximus, conjunguntur cum his superioribus verbis ἔγνω αὐτῇ, pro quibus tamen habet Clarom. ἔγνωσαν οὗτοι, et Reg. ἔγνωσαν οὗτοι.

(60) *Ἐκολάσω*. Legendum putat H. Steph. σκολάσαι, vel saltem post has voces τίς ἡ αἰτία addendum δὲ ἦν. Legit Thirlbius τίνι αἰτίᾳ τόν. Vide *Dialog.* n. 20.

spondens, sic Lucium alloquitur : « Tu quoque ex hoc hominum genere esse mihi videris. » Cum Lucius respondisset : « Maxime, » jussit eum Urbicus pariter abripi. At ille gratias etiam agebat ; cum se ab improbis ejusmodi dominis liberari, et ad Patrem ac Regem cœlorum proficisci cognosceret. Tertius alius superveniens eodem supplicio damnatus est.

Πατέρα (67) καὶ βασιλέα τῶν οὐρανῶν πορεύεσθαι. μήθη (68).

3. Ego etiam exspecto ut ab eorum, quos dixi, aliquo insidiis appetar, et ad stipitem affigam, aut certe ab illo strepitus et ostentationis amator Crescente. Neque enim philosophi appellatione dignus est ; quippe qui de nobis ea publice testetur,

(61) *Εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι*. Multa hic ambiguntur, quis sit ille « Pius imperator, » quis Cæsaris filius, et utrum philosophus an philosophi filius dicendus sit. Sed de his aptior erit dicendi locus in Præfationis parte tertia.

(62) *Φιλοσόφῳ*. Ita apud Eusebium legitur. Justiniani autem editi et mss. codices φιλοσόφῳ. Eusebii codices, tres Colbertini et duo Regii, habent φιλοσόφῳ. Sic Nicephorus et Rufinus qui ita reddunt : « Non sunt hæc digna Pio imperatore, nec sapientissimo puero filio ejus. » Vox ergo φιλοσόφῳ non reperitur, nisi in uno ex Regiis. Jam ad initium *Apol.* 1, observavimus Lucium philosophum potius dici debuisse, quam philosophi filium. Designat his verbis Marcum Aurelium et Lucium Verum. **ΟΤΤΟ**.

(63) *Τῇ ἱερᾷ*. Deest articulus apud Eusebium et mox ante Δουκίου ex Eusebio iuserunt Sylburgius.

(64) *Καὶ χάριν*. Deest conjunctio apud Eusebium.

(65) *Πονηρῶν*. Euseb. πονηρῶν γὰρ δεσποτῶν τῶν τοιούτων. Deest illud τῶν in Eusebiana R. Stephani editione et in tribus antiquioribus codicibus jam sæpe memoratis, nempe duobus Colbertinis et uno Regio. Quare visum est expungendum.

(66) *Γινώσκων*. Euseb. ἐπέειπε.

(67) *Πρὸς τὸν Πατέρα*. Euseb. παρὰ ἀγαθὸν πατέρα καὶ βασιλέα τῶν θεῶν πορεύεσθαι satis familiaris est martyribus excelsa hæc et plena pietatis sententia. In actis S. Polycarpi Germanicus martyr : « bestiam ultro se attraxit, cupiens velocius ex injusta et iniqua eorum hominum vita effugere. » Vide *Apol.* 1, n. 7 et *Clem. Alex. Strom.* iv, p. 505.

(68) *Προσετιμήθη*. Minus belle προσετιμήθη apud Valesium contra fidem codicum mss. S. Ptolemæum Alexandriae cum sociis passum esse Usuardi et Adonis Martyrologia testantur, sed manifesto errore, cum supra diserte declaret Justinus id Romæ ante paucos dies contigisse. Ibidem Regius codex et R. Stephanus ἀπελθῶν.

(69) *Κἀγὼ οὖν*. Totum hunc locum usque ad hæc verba πλὴν ἀδιαφορίας huc transtuli, et cum martyrum historia necessariis de causis conjungendum duxi. 1° Eusebius hunc ordinem perspexit in codicibus quibus utebatur. Postquam enim S. Ptolemæi ejusque sociorum martyrium narravit, sic ait : Τούτοις ὁ Ἰουστίνος εὐχόμενος καὶ ἀχαλούθως ἄς προεμνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνὰς ἐπάγει λέγων· Κἀγὼ οὖν, etc. « Hic Justinus apte et consequenter ea verba subjungit, quæ supra memoravimus. Ego etiam, inquit, » etc. Unde etiam sic Rufinus : « Post hæc illa Justinus annexit ex ordine quæ paulo ante retulimus. Et ego inquit, » etc. 2° Totus hic de Crescente locus, cum percommode cum martyrum historia con-

nectitur, tum vero positus, ut antea, inter hæc verba n. 8 : Ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, ubi Justinus de æterno igne disserit, et ista nunc proxime sequentia, n. 9 : Ἴνα δὲ μὴ τις εἴπη, ubi philosophorum adversus ignem æternum cavillationes refellit, sententiæ seriem, ut quisque facile perspiciat, mirum in modum turbaret.

3. Κἀγὼ οὖν (69) προσδοκῶ ὑπὸ τινος τῶν ὀνομασμένων (70) ἐπιβουλεύθῃναι, καὶ ξύλῳ ἐμπαγῆναι (71), ἢ κἀν ὑπὸ (72) Κρίσκεντος τοῦ φιλοσόφου (73) καὶ φιλοκόμπου· οὐ γὰρ φιλόσοφον εἰπεῖν ἀξίον τὸν ἄνδρα· ὅς γε περὶ ἡμῶν (74) ἂ μὴ ἐπίστα-

nectitur, tum vero positus, ut antea, inter hæc verba n. 8 : Ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, ubi Justinus de æterno igne disserit, et ista nunc proxime sequentia, n. 9 : Ἴνα δὲ μὴ τις εἴπη, ubi philosophorum adversus ignem æternum cavillationes refellit, sententiæ seriem, ut quisque facile perspiciat, mirum in modum turbaret.

(70) *Τῶν ὀνομασμένων*. Hæc verba sic reddit Rufinus : « Ab aliquo horum quibus pro veritate obsto. » Valesius : « Ab aliquo eorum qui philosophi appellantur. » Sed meminisse debemus Justinum initio orationis dixisse Christianos ab iis, quibuscumque arctissima necessitudine conjuncti sunt, a patre, a filio, a vicino, ab amico, a fratre, ab uxore, a viro prodi et in judicium vocari solere. Ait igitur S. martyr exspectare se, ut ab eorum, quos recensuit, aliquo, id est a vicino, aut amico aut cognato insidiis appetatur, vel certe ab inimico Crescente.

(71) *Καὶ ξύλῳ ἐμπαγῆναι*. Eusebius et Nicephorus habent « κἀν ξύλῳ ἐντιναγῆναι, » atque ita videtur legisse Rufinus, qui vertit : « Baculo et clava feriendum. » Reddit Valesius « in nervum compingi. » Quamvis autem plerique Eusebii mss. codices habeant ἐντιναγῆναι, præferenda tamen videtur vulgata Justiniani scriptura. 1° Non solum in mss. Justiniani codicibus ita legitur, sed etiam, teste Valesio, olim ita legebatur in codice Mediceo, Eusebii historiam continente, in quo hodie legitur ἐντιναγῆναι. 2° Videtur sensus postulare ut ita legamus. Nam cum Justinus, post enarratum trium martyrum supplicium, ait : « Ego etiam exspecto, » etc., declarat profecto se martyrium exspectare. Ipse Eusebius testatur eum, « sicut ipse prædixerat, Crescentis insidiis martyrio coronatum esse. » Videtur autem gravissimum illud supplicium designare, quod tunc in Christianos valde usitatum fuisse discimus ex his Tertulliani verbis : « Licet nunc Sarmenticios, inquit *Apol.* cap. ult. et Semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis : tali curru triumphamus. » Hac fretus auctoritate reddendum putavi : « Ad stipitem affigam. » Vide Acta S. Polycarpi. Minus apte Scaliger, « patibulo affigi. » De his iterum agemus in Præfat. parte III.

(72) *Ἢ κἀν ὑπὸ*. Consentit hæc scriptura cum tribus codicibus Eusebii, sed iis recentioribus. Alii cum editis et Nicephoro habent, ἢ καὶ ὑπὸ.

(73) *Φιλοσόφου*. Eusebius ἀφιλοσόφου. De hoc philosopho cynico Tatianus *Orat. adv. Græcos*, c. 19.

(74) *Ὅσως περὶ ἡμῶν*. Non recte Valesius ὥσως. Nicephorus enim et R. Stephanus et codices mss. uno excepto recentiore habent ut Justinus. Deest illud περὶ ἡμῶν apud Eusebium qui sic habet περὶ ὧν μὴ ἐπίσταται.

και, δημοσία καταμαρτυρεῖ, ὡς ἀθέων καὶ ἀσεβῶν Χριστιανῶν ὄντων, πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν των πεπλανημένων (75) ταῦτα πράττων. Εἴτε γάρ, μὴ ἐντυχῶν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, κατατρέχει ἡμῶν, παμπόνηρός ἐστι, καὶ ἰδιωτῶν πολλῶ χείρων (76), οἳ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίστανται διαλέγεσθαι καὶ ψευδομαρτυρεῖν. Ἡ εἰ ἐντυχῶν, μὴ συνῆκε τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον (77)· ἢ συνείς, πρὸς τὸ μὴ ὑποπτευθῆναι τοιοῦτος ταῦτα ποιεῖ, πολὺ μᾶλλον ἀγεννῆς καὶ παμπόνηρος, ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὢν. Καὶ γὰρ προθέντα (78) με καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τινὰς τοιαύτας, καὶ μαθεῖν (79) καὶ ἐλέγξει ὅτι ἀληθῶς μηδὲν ἐπίσταται, εἰδέναι ὑμᾶς βούλομαι. Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, εἰ μὴ ἀνηρέθησαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἔτοιμος καὶ ἐφ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν. Βασιλικὸν δ' ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη. Εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου, καὶ αἱ ἐκείνου ἀποκρίσεις, φανερόν ὑμῖν ἐστίν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἡμετέρων (80) ἐπίσταται· ἢ, εἰ καὶ ἐπίσταται (81), διὰ τοὺς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ λέγειν ὁμοίως Σωκράτει, ὡς προέφη, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλόδοξος (82) ἀνὴρ δείκνυται· ὅς γε μὴ τὸ (83) Σωκρατικόν, ἀξιέραστον ὄν, τιμᾷ, « Ἄλλ' οὐτι γε πρὸ τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνὴρ. » Ἀδύνατον δὲ κυνικῶ, ἀδιάφορον τὸ τέλος προεμένῳ, τὸ ἀγαθὸν εἰδέναι πλὴν ἀδιαφορίας.

Verum integrum Cynico non est, sinem ultimum in indifferentia constituenti, aliud bonum præter hanc indifferentiam existimare.

4. Ὅπως δὲ μὴ τις εἴπη (84)· Πάντες οὖν ἑαυτοὺς φανεύσαντες πορεύεσθε ἤδη παρὰ τὸν Θεόν, καὶ ἡμῖν

⁴⁹ Plat. x *De rep.*, p. 595.

(75) *Πεπλανημένων*. Sic etiam Rufinus et Nicephorus et tres antiquiores mss. codices. Sed tamen Valesius retinet *πεπλανημένως*, atque ita legendum esse contendit.

(76) *Πολλῶ χείρων*. Ita editiones Eusebii et codex vetustissimus Colb., cui consentit alius ex Regiis valde antiquus, excepto quod habet *χείρων*. Codices recentiores et Nicephorus habent, ut editi nostri, *πολύ*. Infra vetustissimus codex Colbertinus habet ὧν ἐλάττω, alius itidem Colb. valde antiquus ὧν ἐλάττων. Ita et Robertus Stephanus. Regius valde antiquus ὧν ἐλάσσω.

(77) *Μὴ συνῆκε τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον*. Eusebio debetur hujus loci emendatio. Habebant enim editi nostri: Ἡ εἰ ἐντυχῶν τῶ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖω, ἢ συνείς, quod quidem postremum verbum necessitatem imponit legendi antea μὴ συνῆκε. Post ἐντυχῶν, virgulam apposui, subaudiendo id quod antea dixit Justinus, κατατρέχει ἡμῶν. Sequentia autem sic interpretatus sum, ut contextum nullo prorsus in verbo immutarem. Nimirum, cum Crescens in responsionibus suis summam ignorantiam rerum Christianarum significasset, alterutrum ex duobus necessarium esse colligitur, ut Christianorum libros legendo non intellexerit, vel intellexisse se dissimulet. Rufinus, quem sequitur Valesius, ita reddit: « Si vero legit quæ apud nos scripta sunt, et aut non intellexit eorum virtutem, aut intellexit quidem, sed dissimulat... multo nequior et detestabilior judicandus est. » Sequi nolui hanc interpretationem, quia æquum non videtur ut Crescens multo magis ignavus et improbus dicatur, eo quod librorum, quos legerat, intelligentiam assecutus non fuisset. Thirlbius, ut hoc effugiat incommo-

quæ prorsus ignorat, atheos et impios esse Christianos, ad gratiam et voluptatem deceptæ plebeculæ asseverans. Nam si, cum doctrinam Christi non legerit, nos tamen exagitat, nequissimus profecto est ac multo deterior **91** hominibus imperitis, qui sæpe cavent, ne de rebus, quas ignorant, loquantur et falsum testimonium dicant. Sin autem legit, non intellexit hujus doctrinæ majestatem; aut si intellexit, ne Christianum esse illum homines suspicentur, ita se gerit, ac multo magis ignavus est et pessimus, ut qui populari et a ratione aliena opinione ac metu superetur. Illud enim scire vos velim me, cum nonnullas ei interrogationes ejusmodi proposuissem, didicisse et deprehendisse illum vera nihil scire. Atque ut verum a me dici pateat,

B paratus sum, si disputationes illæ ad vos perlatæ non sunt, coram vobis interrogationes iterum proponere. Regium sane hoc etiam opus fuerit. Si vero ad aures vestras interrogationes meæ, illiusque responsa pervenerunt, liquet vobis nihil eum scire rerum nostrarum; aut si scit ille quidem, sed audientium metu non audet ad exemplum Socratis eloqui; non philosophum, ut jam dixi, sed opinionum amatorem deprehendi; quippe qui pulcherrimum illud Socratis dictum parvi faciat: « Sed plus honoris non est habendum homini, quam veritati ».

4. Sed ne quis ita dicat: « Omnes igitur morte vobis ipsis illata jam nunc abite ad Deum, nec nobis

C git, ἢ εἰ συνείς, et distinguit post ἐντυχῶν. Male Eusebius καὶ εἰ ἐντυχῶν. Habet Nicephorus, ut Justinii editiones.

(78) *Προθέντα*. Ita Euseb. melius quam editi nostri *προταθέντα*.

(79) *Μαθεῖν*. Deest conjunctio apud Eusebium.

(80) *Τῶν ἡμετέρων*. Hæc addidit ex Eusebio Sylburgius. Sic etiam legit Rufinus.

(81) *Ἡ, εἰ καὶ ἐπίσταται*. Deest καὶ apud Eusebium.

(82) *Φιλόδοξος*. Notatur hac voce non tam gloriæ quam opinionis et mendacii amor. Idcirco enim φιλόδοξος vocatur Crescens, quia veritatem prædicare non audet, ac plus hominibus tribuit quam veritati. Paulo ante dicebatur: Ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου δόξης καὶ φόβου ἐλάττων. In eandem sententiam videtur strepitus et ostentationis vocari amator, nempe mendacii et falsarum opinionum. Philosophi κόμπους n. 9, appellant doctrinam de igne æterno. Vide *Apol.* i, n. 57.

(83) *Ὅς γε μὴ τό*. Ita R. Stephani Eusebiana editio et tres vetustiores mss. quorum duo non agnoscunt sequens verbum ὄν, quod etiam a R. Stephano expunctum fuit. Editi nostri: Ὅσως μὴ δὲ τό.

(84) *Ὅπως δὲ μὴ τις εἴπη*. Dictorium illud, cui occurrit Justinus, sæpe in ore erat ethnicis: « Arrius Antoninus, inquit Tertullianus lib. *Ad Scap.*, c. 4, in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt: cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait: ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοῦς ἢ βρόχους ἔχετε. »

negotia facessite; » dicam quid causæ sit, cur id non faciamus, et cur interrogati impavide confiteamur. Non frustra mundum a Deo conditum esse didicimus, sed propter humanum genus; placere autem illi jam diximus eos, qui illum imitantur, contra displicere qui deteriora vel dicto vel facto amplectuntur. Igitur si omnes nobis ipsi manus asseramus, quominus quisquam gignatur, aut divina doctrina imbuatur, aut etiam quominus exstet humanum genus, in causa, quantum in nobis est, erimus, ipsi quoque contra Dei consilium venientes, si ita faciamus. Interrogati autem non negamus, tum quod nullius mali nobis conscii simus, tum quod impium existimemus veritatem in omnibus non dicere, cum id Deo gratum esse sciamus; tum etiam quod vos opinione iniique anticipata nunc liberare studeamus.

5. Si quem autem hæc cogitatio subeat, minime eventurum, si Deum adiutorem profiteremur, ut iniqui, quemadmodum dicimus, dominatu suo nos premerent ac suppliciis afficerent; **92** id quoque a me dissolvetur. Deus qui mundum universum creavit, cum terrena hominibus subiecisset, ac cœlestia elementa, quæ et ipsa hominis causa ab eo creata esse liquet, ad frugum proventum, et temporum conversiones adornasset, atque hanc divinam legem sanxisset, hominum ac rerum sub cœlo positarum curam angelis, quos huic præfecit muneri, commisit. Angeli autem ordinem institutum prætergressi, in supra cum mulieribus prolapsi sunt ac filios susceperunt eos, qui dæmones appellati; atque etiam postea genus humanum sibi in servitutem addixerunt, partim scriptis magicis, partim terroribus et suppliciis inferendis, partim sacrificiis, suffimentis et libaminibus edocendis; quibus rebus egere cœperunt, ex quo cupiditatum morbis emancipati sunt; denique in humanum genus cædes, bella, adulteria, flagitia atque omne vitiorum genus proseminalunt. Hinc poetæ et fabularum scriptores, cum angelos ignorarent progenitosque ex illis dæmones ea in masculos et feminas, in urbes et nationes perpertrasse, quæ litteris mandabant; in ipsum Deum, ac

πράγματα μὴ παρέχετε· ἐρῶ δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο οὐ πράττομεν, καὶ δι' ἣν ἐξεταζόμενοι ἀφόβως ὁμολογοῦμεν. Οὐκ εἰκῆ τὸν κόσμον πεποιηκέναι τὸν Θεὸν δεδιδάγμεθα, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ ἀνθρώπειον γένος· χαίρειν τε τοῖς τὰ προσόντα αὐτῷ μιμουμένοις προέφημεν (85), ἀπαρέσκεσθαι δὲ τοῖς τὰ φαῦλα ἀσπαζομένοις, ἢ λόγῳ, ἢ ἔργῳ. Εἰ οὖν πάντες ἑαυτοὺς φονεύσομεν, τοῦ καὶ γεννηθῆναι (86) τινα, καὶ μαθητευθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἢ καὶ μὴ εἶναι τὸ ἀνθρώπειον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, αἰτιοὶ ἐσόμεθα, ἐναντίον τῆ τοῦ Θεοῦ βουλή καὶ αὐτοὶ ποιῶντες, ἐὰν τοῦτο πράξωμεν. Ἐξεταζόμενοι δὲ οὐκ ἀρνούμεθα, διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῦλον, ἀσεβὲς δὲ ἡγούμενοι μὴ κατὰ πάντα ἀληθεύειν, ὃ καὶ φίλον τῷ Θεῷ γινώσκομεν· ὑμᾶς δὲ καὶ τῆς ἀδίκου προλήψεως ἀπαλλάξαι νῦν σπεύδοντες.

5. Εἰ δὲ τινα ὑπέλθοι (87) καὶ ἡ ἔννοια αὕτη, ὅτι εἰ Θεὸν ὁμολογοῦμεν βοηθὸν, οὐκ ἂν, ὡς λέγομεν, ὑπὸ ἀδίκων ἐκρατούμεθα καὶ ἐτιμωρούμεθα, καὶ τοῦτο διαλύσω. Ὁ Θεὸς τὸν πάντα κόσμον ποιήσας, καὶ τὰ ἐπίγεια ἀνθρώποις ὑποτάξας, καὶ τὰ οὐράνια στοιχεῖα εἰς αὐξήσιν καρπῶν, καὶ ὠρῶν μεταβολαῖς (88) κοσμήσας, καὶ θεῖον τοῦτον νόμον τάξας, ἃ καὶ αὐτὰ δι' ἀνθρώπους φαίνεται πεποιηκῶς, τὴν μὲν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πρόνοιαν ἀγγέλοις, οὓς ἐπὶ τούτοις ἔταξε, παρέδωκεν. Οἱ δ' ἀγγελοὶ, παραβάντες τὴνδε τὴν τάξιν, γυναικῶν μίξεσιν (89) ἠττήθησαν, καὶ παῖδας ἐτέκνωσαν, οἳ εἰσιν οἱ λεγόμενοι δαίμονες· καὶ προσέτι λοιπὸν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἑαυτοῖς ἐδοῦλωσαν· τὰ μὲν διὰ μαγικῶν γραφῶν (90), τὰ δὲ διὰ φόβων καὶ τιμωριῶν ἐπέφερον, τὰ δὲ διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγονάσι μετὰ τὸ πάθεσιν ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι· καὶ εἰς ἀνθρώπους φόνους, πολέμους, μοιχείας, ἀκολασίας, καὶ πᾶσαν κακίαν ἐσπειραν. Ὅθεν καὶ ποιητὰ καὶ μυθολόγοι, ἀγνοοῦντες τοὺς ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γεννηθέντας δαίμονας (91), ταῦτα πράξαι εἰς ἀρρένας καὶ θηλείας, καὶ πόλεις καὶ ἔθνη, ἅπερ συνέγραψαν, εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν, καὶ τοὺς ὡς ἀπ' αὐτοῦ σπορᾶ γενόμενους υἱοὺς, καὶ τῶν λεχθέντων (92) ἐκείνου ἀδελφῶν, καὶ τέκνων ὁμοίως τῶν

(85) *Apol.* 1, n. 10.

(86) *Τοῦ καὶ γεννηθῆναι*. Legendum μὴ γεννηθῆναι monere Perizonius et Syburgius.

(87) *Εἰ δὲ τινα ὑπέλθοι*. Id solitos esse objicere ethnicos testatur Clemens Alexandrinus, qui eorum dicta sic refert *Strom.* 1v, p. 505: *Διὰ τί δὲ οὐ βοηθεῖσθε διωκόμενοι; φασί.* « Cur autem auxilium vobis non fertur, cum persecutio in vos movetur? inquit. »

(88) *Μεταβολαῖς*. Legendum esse μεταβολὰς observat Thirlbius, et στοιχεῖα esse solem et lunam et alia sidera demonstrat ex *Justini Dialogo* nn. 25 et 85. Vide *Theophil.* lib. 1, n. 4. Valde mihi arridet ejusdem viri eruditi alia observatio, qui legendum putat: *Καὶ θεῖον τούτοις νόμον τάξας.*

(89) *Γυναικῶν μίξεσιν*. Eadem habemus in *Apol.* 1, n. 5. Hæc de angelis sententia a Philone Judæo lib. *De gigant.* et a Josepho 1 *Antiq.* ad scriptores nostros pervenit, quorum pluribus eo magis arrisit, quod ipsi philosophi deos nidorum esse avidos faterentur. Vide *Lucianum* lib. *De sacrificiis,*

Plutarchum lib. *De Iside*, non longe ab initio, *Porphyrium De abstin. animal.* n. 42. Mox forte τὸ λοιπὸν ἀνθρώπ.

(90) *Διὰ μαγικῶν γραφῶν*. Legitur in *Apol.* 1, n. 14: *Διὰ μαγικῶν στροφῶν*, ut idem observat. Mox etiam legendum esse ὧν ἐπέφερον admonet.

(91) *Γεννηθέντας δαίμονας*. Sic etiam Tertullianus a Thirlbio citatus *Apol.* cap. 22: « Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum evaserit damnata a Deo cum generis auctoribus et cum eo, quem diximus, principe, apud litteras sanctas cognoscitur. » Alii, ut Athenagoras *Apol.* n. 25, gigantes ex angelis genitos dixere.

(92) *Τῶν λεχθέντων*. Hæc quoque mihi videntur peracute illustrari ab eodem doctissimo editore. Legit enim καὶ τοὺς λεχθέντας ἐκείνου ἀδελφοὺς καὶ τέκνα ὁμοίως τὰ ἀπ' αὐτῶν ἐκείνων. Sed tamen hæc generationum series, Neptunus et Pluto, eorumque filii et nepotes, respondere angelis, dæmonibus et heroibus videtur.

ἀπ' ἐκείνων, Ποσειδῶνος καὶ Πλούτωνος, ἀνήνεγκαν. Ὄνόματι γὰρ ἕκαστον, ὅπερ ἕκαστος ἑαυτῷ (95) τῶν ἀγγέλων καὶ τοῖς τέχνοις ἔθετο, προσηγόρευσαν.

6. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων Πατρὶ θετὸν, ἀγεννήτῳ ὄντι, οὐκ ἔστιν. Ὡ γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι (94) προσαγορεύηται, πρεσβύτερον ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ Πατήρ, καὶ Θεός, καὶ Κτίστης, καὶ Κύριος, καὶ Δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐποιῶν καὶ τῶν ἔργων προσήσεις. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκείνου, ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως Υἱὸς, ὁ Λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων, καὶ συνὼν καὶ γεννώμενος (95), ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα ἐκτίσσε καὶ ἐκόσμησε· Χριστὸς μὲν, κατὰ τὸ κεχρῆσθαι (96), καὶ κοσμησαὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν Θεόν, λέγεται· ὄνομα καὶ αὐτὸ περιέχον ἀγνωστον σημασίαν· ὃν τρόπον καὶ τὸ Θεός προσαγόρευμα οὐκ ὀνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου ἔμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Ἰησοῦς δὲ καὶ ἀνθρώπου καὶ Σωτῆρος (97) ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ ἀνθρώπος, ὡς προέφημεν (97*), γέγονε, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς βουλήν ἀποκυηθεὶς ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων, καὶ καταλύσει (98) τῶν δαιμόνων. Καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν γινομένων μαθεῖν δύνασθε. Δαιμονιολήπτους γὰρ πολλοὺς κατὰ πάντα τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ὑμετέρᾳ (99) πόλει, πολλοὶ τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων τῶν Χριστιανῶν, ἐπορχίζοντες κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὑπὸ τῆς ἄλλων πάντων ἐπορχιστῶν

A in eos qui tum ipsius sate geniti, tum ex ejus fratribus Neptuno et Plutone, eorumque filiis procreati ferebantur, ea transtulere. Quod enim nomen unusquisque angelorum sibi et filiis suis imposuerat, eo quemque appellaverunt.

6. Nomen autem universorum Parenti, eo quod ingenuus sit, nullum prorsus inditum est. Quocunque enim nomine appelletur, antiquiorem habet eum, qui nomen imposuit. Hæc autem, Pater, Deus, Conditor, Dominus, Herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis et operibus appellationes. Ejus autem Filius, qui solus propriè Filius dicitur, Verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum est, cum per illud initio omnia condidit et ornavit; hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine res significatur indeprehensa; quemadmodum *Dei* appellatio non nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturæ hominum **93** opinio. Jesus autem et hominis et Salvatoris nomen et significationem habet. Nam et homo factus est, ut antea diximus, de Dei et Patris voluntate partu editus pro credentibus hominibus et ad dæmonum eversionem. Id profecto ex his quæ in omnium oculis geruntur, perspicere potestis, Plurimos enim dæmoniis agitados in toto orbe et in urbe vestra, multi ex nostris Christianis, cum per nomen Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi adjurarent, ab omnibus aliis adjuratoribus, incantatoribus et veneficis non sanatos sanaverunt, atque

(95) Ὄπερ ἕκαστος ἑαυτῷ. Eadem habemus *Apol.* I, n. 5, *Athenag. Apol.* n. 26, apud Lactantium lib. IV, c. 27, et Euseb. lib. IV, c. 5, *Præpar. ev.* ex Plutarcho.

(94) Ὡ γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι. Simillimam sententiam citat S. Joannes Damascenus ex *Narratione martyrii S. Babylæ*: Πᾶν γὰρ τὸ ὀνομαζόμενον ὑπὸ τοῦ κρείττονος ὀνομάζεται, ἵνα τὸ μὲν καλῆ, τὸ δὲ ὑπακούη... Θεός οὐκ ὄνομα, ἀλλὰ δόξα περὶ Θεοῦ, *Parall.*, p. 784.

(95) Καὶ γεννώμενος. Claron. γενόμενος. Sic etiam legendum putat Scaliger *Not. in Euseb. Chron.* Sed nec ipse nec Bullus et Græbius, qui eum refellunt, animadverterunt illud ὅτι, et ita interpretati sunt quasi scriptum esset ὅτι. Justinus de Filii generatione ad mundi creationem idem sentit ac multi alii scriptores, idque hoc loco conceptis verbis declarat. Sed hanc generationem nihil detrachere de Filii æternitate perspicitur, siquidem erat una cum Patre antequam prodiret ad mundi creationem. Erunt fortasse qui legendum putent: Ὁ Λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων συνὼν. « Verbum quod erat cum Patre ante res creatas; » sed vulgatæ scripturæ sensus æque præclarus est, modo ante hæc verba καὶ συνὼν, interpungatur. Mox legitur in Regio codice ἐκόσμησε καὶ ἐκτίσσε.

(96) Κατὰ τὸ κεχρῆσθαι. Scaliger loco mox citato legit χρίσσει, sed Græbius et alii verbo passivo activam significationem attribuunt, ita ut Christus dicatur Verbum, quia per illud Deus omnia inunxit et ornavit. Solus Gelenius reddidit, « eo quod unctus sit. » Verbum Justinus unctum fuisse dicit, quia splendor est paternæ gloriæ et lumen de lumine. Hoc verbum χρίσσει satis aptum videtur ad significandum splendorem. Sic enim Theophilus Antiochenus

lib. I, num. 12, ait nullum opus ornatum esse posse, nisi unctum, et ad splendorem expoliatur, ἐὰν μὴ χρισθῆ καὶ στιλβωθῆ. Ait ibidem aerem quodam modo luce inungi, τρόπω τινὲ χρίεται φωτί. Valentiniani, inter alia nomina quæ Verbo mundum creanti tribuebant, Christum illud appellabant; et Christum dicebant esse lumen illud quo recedente Achamoth perturbata fuerat, *Iren.* lib. IV, num. 1 et 5. S. Ambrosius in libro *De fuga sæculi* c. 13, de Verbo sic loquitur: « Unctus naturaliter legitur a Deo Patre, quia lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. » — [Quod ait Justinus Verbum ab æterno unctum fuisse, atque inde deductam Christi appellationem, id videtur deduxisse ex verbis Scripturæ, *Prov.* VIII, 25, ubi Sapientia, pro his verbis, quæ habentur in vulgata, *Ab æterno ordinata sum*, dicitur *Hebr. ab æterno inuncta*, quia nimirum splendor est majestatis. Ungi enim idem est ac splendescere, ut ex supradictis intelligi potest.] *Ex Addendis et Emendandis.*

(97) Καὶ ἀνθρώπου καὶ Σωτῆρος. Nomine Jesu hominem simul et salvatorem designari ait, quia illud Verbo incarnato sciebat convenire. Hoc enim discrimen inter Christi et Jesu nomen a Justiniano ponitur, quod primum Verbo ante incarnationem competere crederet, alterum post incarnationem.

(97*) *Apol.* I, n. 25 et 33.

(98) Καταλύσει. Legendum ἐπὶ καταλύσει, ut Perionius et Sylburgius viderunt: Legendum etiam ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων conjicit Thirlbius.

(99) Ἐν τῇ ὑμετέρᾳ. R. Stephanus habet ἡμετέρᾳ.

etiamnum sanant, fractis et ejectis dæmonibus homines detinentibus.

7. Quapropter Deus propter Christianorum semen, quod in causa esse novit, cur rerum natura conservetur, tenet se ne confusionem inducat, et dissolutionem totius mundi, ita ut nulli jam improbi exsistent angeli et dæmones et homines. Nam nisi ita esset, non jam vobis hæc facere et a pravus dæmonibus incitari liceret; sed ignis iudicii delapsus, nullo discrimine omnia dissolveret, quemadmodum olim diluvium, quod neminem reliquum fecit, præter unum cum suis apud nos vocatum Noe, apud vos Deucalionem, ex quo rursus tanta hominum multitudo propagata est, partim improborum, partim bonorum. Sic enim nos conflagrationem dicimus futuram, sed non, ut Stoici, secundum omnium rerum mutuae in se invicem conversionis rationem; quod turpissimum videtur. Neque etiam fato homines agere aut ea quæ eveniunt pati, sed libero quemque arbitrio præclare agere aut peccare; bonos autem malorum dæmonum operatione, veluti Socratem et alios similes, vexari et in vinculis esse; contra Sardanapalum, Epicurum et alios ejusmodi in rerum omnium copia et splendore beatos videri. Quod cum Stoici minus intelligerent, fati necessitate omnia fieri decreverunt. Quoniam autem Deus ab initio liberum angelorum et hominum genus creavit, merito eorum, quæ peccaverint, supplicia in æterno igne persolvent. Creatæ autem cujuslibet rei hæc natura est, ut virtutis et vitii sit capax; neque enim quidquam laudabile faceret, nisi sese in utramque partem vertendi facultatem haberet. Atque id etiam declarant qui in qualibet regione apte ad rectam rationem leges tulere aut philosophati sunt, ex eo quod alia fieri præscribant, alia vitari. Hæc eadem constanter probant Stoici cum de moribus disputant; ut facile pateat in principis et rebus incorporeis pertractandis non rectam eos viam insistere. Nam si fato fieri dicent, quæ ab hominibus **94** sunt;

(1) *Φαρμακευτάς* interpretor *veneficos*, quia sic vocari solebant, qui magicis remediis sanare conabantur. Observat S. Ambrosius in *psalm.* cxviii, Christianos, etsi in solo Christi nomine morbos curabant, veneficos tamen appellari solitos fuisse ab ethnicis, qui hæc miracula magicæ arti attribuebant. *Impugnatur quasi veneficus qui in nomine Domini gloriatur*

(2) *Κατέχοντις*. Clarom. κατασχόντας, et ad marginem κατέχοντας.

(3) *Τῇ φύσει ὅτι αἴτιον*. Mundi dissolutionem propter Christianos differri docet Justinus aliis in locis, *Apol.* nn. 28 et 45, et *Dialog.* num. 39. Sic etiam Hermas lib. 1, cap. 2, num. 4: «Ecclesia omnium prima creata est, ideo anus, et propter illam mundus factus est.» Et Auctor epistolæ ad *Diognetum* infra n. 6: «Quod est anima in corpore, inquit, hoc sunt in mundo Christiani. . . Includa quidem est anima corpore, sed ipsa corpus conservat: sic et Christiani detinentur quidem in

καὶ ἐπαστῶν καὶ φαρμακευτῶν (1) μὴ λαθέντας λάσαντο, καὶ ἔτι νῦν ἰῶνται, καταργούντες καὶ ἐκδιώκοντες τοὺς κατέχοντας (2) τοὺς ἀνθρώπους δαίμονας.

7. Ὅθεν καὶ ἐπιμένει ὁ θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν τοῦ παντὸς κόσμου μὴ ποιῆσαι, ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι, καὶ δαίμονες, καὶ ἀνθρώποι μηκέτι ᾧσι, διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὃ γινώσκει ἐν τῇ φύσει ὅτι αἴτιόν (3) ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν οὐδὲ ὑμῖν ταῦτα ἔτι ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων δυνατὸν ἦν, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ τῆς κρίσεως κατελθὼν, ἀνέδην πάντα διέκρινεν, ὡς καὶ πρότερον ὁ κατακλυσμὸς μηδένα λιπῶν, ἀλλ' ἦ τὸν μόνον σὺν τοῖς ἰδίοις παρ' ἡμῖν καλούμενον Νῶε, παρ' ὑμῖν δὲ Δευκαλίωνα, ἐξ οὗ πάλιν οἱ τοσοῦτοι γεγόνασιν, ὧν οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ σπουδαῖοι. Οὕτω γὰρ ἡμεῖς τὴν ἐκπύρωσιν φαμὲν γενήσεσθαι, ἀλλ' οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ κατὰ τὸν τῆς εἰς ἄλλα πάντα μεταβολῆς λόγον· ὁ αἰσχιστὸν ἐφάνη. Ἄλλ' οὐδὲ καθ' εἰμαρμένην πράττειν τοὺς ἀνθρώπους ἢ πάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὴν προαίρεσιν ἕκαστον κατορθοῦν ἢ ἀμαρτάνειν· καὶ κατὰ τὴν τῶν φαύλων δαιμόνων ἐνέργειαν τοὺς σπουδαίους, οἷον Σωκράτην καὶ τοὺς ὁμοίους, διώκεσθαι, καὶ ἐν δεσμοῖς εἶναι· Σαρδανάπαλον δὲ, καὶ Ἐπίκουρον, καὶ τοὺς ὁμοίους, ἐν ἀφθονίᾳ καὶ δόξῃ δοκεῖν εὐδαιμονεῖν. Ὁ μὴ νοήσαντες οἱ Στωϊκοὶ, καθ' εἰμαρμένης ἀνάγκην πάντα γίνεσθαι ἀπεφῆναντο. Ἄλλ' ὅτι αὐτεξούσιον τό τε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ θεός, δικαίως ὑπὲρ ὧν ἂν πλημμελήσωσι, τὴν τιμωρίαν ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κομίσονται. Γεννητοῦ δὲ παντὸς ἤδε ἡ φύσις, κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν εἶναι. Οὐ γὰρ ἂν ἦν ἐπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν, εἰ οὐκ ἦν (4) ἐπ' ἀμφοτέρα τρέπεσθαι, καὶ δύναμιν εἶχε. Δεικνύουσι δὲ τοῦτο καὶ οἱ πανταχοῦ κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν νομοθετήσαντες καὶ φιλοσοφῆσαντες ἀνθρώποι, ἐκ τοῦ ὑπαγορεύειν τόδε μὲν πράττειν, τῶνδε δὲ ἀπέχεσθαι. Καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι, ἐν τῷ περὶ θῆων λόγῳ, τὰ αὐτὰ τιμῶσι καρτερῶς· ὡς δηλοῦσθαι ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν καὶ ἀσωμάτων λόγῳ οὐκ εὐδοῦν αὐτοὺς. Εἴτε γὰρ καθ' εἰμαρμένην φήσουσι τὰ γινόμενα πρὸς ἀνθρώπων γίνεσθαι, ἢ μηδὲν εἶναι θεὸν παρατρέπο-

mondo, tanquam in custodia, sed ipsi mundum conservant.) Christianos exagitat Celsus, quasi dictitarent: «Ὅτι θεός ἐστίν, εἴτα μετ' ἐκείνον ἡμεῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονότες πάντη ὁμοιοὶ τῷ θεῷ· καὶ ἡμῖν πάντα ὑποβέβληται, γῆ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀήρ, καὶ ἀστρα, καὶ ἡμῶν ἐνεκα πάντα, καὶ ἡμῖν δουλεύειν τέταχται. «Deus est et nos post eum, ab eo facti omnino similes Deo. Nobis omnia subjecta sunt, terra, aqua, aer, astra; propter nos omnia, et ut nobis serviant ordinata,» apud Origen. lib. iv, p. 175. Negat Origenes hæc a Christianis dici solere: fatetur angelos hominibus præstantiores esse; negat astra illis esse subjecta; animata enim illa esse credebat. Sed tamen idem in lib. viii, p. 424, declarat «constitutionem terreni mundi ab hominibus Dei conservari.» Vide Clem. Alexand. in lib. *Quis dives salvetur*, p. 36.

(4) *Εἰ οὐκ ἦν*. Legit Thirlbius εἰ οὐ καὶ (aut οὐκ ἂν) ἐπ' ἀμφοτέρα τρέπεσθαι δύναμιν εἶχε. Mox idem legit τάδε μὲν.

μενα (5), καὶ ἀλλοιούμενα, καὶ ἀναλυόμενα εἰς τὰ αὐτὰ ἀεὶ, φθαρτῶν μόνων φανήσονται κατάληψιν ἐσχηκέναι, καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν διὰ τε τῶν μερῶν διὰ τε τοῦ ὅλου ἐν πάσῃ κακίᾳ γινόμενον· ἢ μηδὲν εἶναι κακίαν, μηδ' ἀρετὴν· ὅπερ καὶ παρὰ πᾶσαν σώφρονα ἔννοιαν, καὶ λόγον, καὶ νοῦν ἐστὶ.

8. Καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν δὲ δογμάτων, ἐπειδὴ καὶ τὸν ἠθικὸν λόγον (6) κόσμιοι γεγόνασιν, ὡς καὶ ἐν τισὶν οἱ ποιηταὶ διὰ τὸ ἔμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ λόγου μεμισῆσθαι καὶ πεφρονεῦσθαι οἴδαμεν. Ἡράκλειτον μὲν, ὡς προέφημεν, καὶ Μουσώνιον (7) δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς, καὶ ἄλλους οἴδαμεν. Ὡς γὰρ ἐσημάναμεν, πάντας τοὺς καὶ ὁπωσδήποτε κατὰ λόγον βιοῦν σπουδάζοντας, καὶ κακίαν φεύγειν, μισεῖσθαι ἀεὶ ἐνήργησαν οἱ δαίμονες. Οὐδὲν δὲ θαυμαστόν, εἰ τοὺς κατὰ σπερματικῶν (8) λόγου μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς Λόγου, ὃ ἐστὶ Χριστοῦ, γνῶσιν καὶ θεωρίαν, πολὺ μᾶλλον μισεῖσθαι οἱ δαίμονες ἐλεγχόμενοι ἐνεργοῦσιν· οἱ τὴν ἀξίαν κόλασιν καὶ τιμωρίαν κομίσονται, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ ἐγκλεισθέντες. Εἰ γὰρ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἤδη διὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠτεῶνται, δίδαγμα ἐστὶ (9) τῆς καὶ μελλούσης αὐτοῖς καὶ τοῖς λατρεύουσιν αὐτοῖς ἐσομένης (10) ἐν πυρὶ αἰωνίῳ κολάσεως. Οὕτως γὰρ καὶ οἱ προφῆται πάντες προεκήρυξαν γενήσεσθαι, καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε.

(5) *Παρατρεπόμενα*. Locum perobscurum appropinquata interpretatione perspicuum esse spero. Legendum videtur, παρὰ τρεπόμενα pro παρατρεπόμενα, et καὶ addendum ante φθαρτῶν, et post Θεὸν supplendum est φήσουσι. Verbum ἐσχηκέναι videtur referri posse ad has voces καὶ αὐτὸν τὸν Θεόν. Allata interpretatio confirmatur ex gemello *Apologeticae* primæ loco n. 28, ubi pariter Justinus ex Stoicorum de fato sententiâ hæc incommoda consequi pronuntiat, ut vel Dei natura evertatur, vel virtutem ac vitium nihil prorsus esse statuatur. Vide infra n. seq.

(6) *Καὶ τὸν ἠθικὸν λόγον*. Quidam legendum conjiciunt κατὰ τὸν ἠθικὸν λόγον. Sed inutilis protus conjectura in contextu minime corrupto.

(7) *Μουσώνιον*. Musonii multi fuerunt. Vix tamen dubium esse potest quin hic noster Musonius Tyrrhenus ille philosophus Stoicus sit quem Suidas διὰ τὴν παρρησίαν καὶ τὸ ἐλεγκτικὸν καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐλευθερίας a Nerone imperfectum narrat. THIRLBIUS.

(8) *Κατὰ σπερματικῶν*. Præmittenda particula οὐ, ut integra sit sententia. Mox autem post λόγου μέρος subaudiendum est βιοῦν σπουδάζοντας, quas voces paulo ante positas non necesse fuit repetere. Non hoc solum discrimen inter ethnicos et Christianos ponit Justinus, quod primi particulam veritatis cognoverint, Christiani vero totum Verbum incarnatum complectantur; sed etiam quod Christiani ab hoc Verbo incarnato sanati fuerint, n. 15, ac sua ipsius potestate Christus præstitit, ut homines etiam imperiti et operarii gloriam et metum et mortem contempnerent. Sæpe observat Clemens Alexandrinus, ut *Strom.* I, p. 288 et 298, ethnicos philosophos particulam aliquam veritatis arripuisse. Sic loquitur *Strom.* VI, p. 674: Ἡ ὄντως ἀλήθεια

vel Deum nihil aliud esse statuent præter ea quæ vertuntur et immutantur et in eadem semper resolvuntur, sicque nullius rei, quæ quidem corruptioni non sit obnoxia, notionem habere, ac Deum ipsum tum per partes, tum per universum in omni miseria et nequitia constituere videbuntur; vel nihil esse vitium, neque virtutem; quod ab omni sana notionem et rationem et mentem alienum est.

8. Quia tamen Stoici in his saltem, quæ de moribus dixerunt, præclare sese habuerunt, id quod poetis interdum contigit propter insitum omni hominum generi rationis semen; eos qui ab hac disciplina profecti sunt, odiis flagrasse et occisos esse scimus. Heraclitum quidem, ut antea diximus, et Musonium in his qui nostra ætate floruerunt et alios novimus. Fecere enim semper atque effecere demones, quemadmodum demonstravimus, ut qui quovis modo secundum rationem vivere et vitium fugere studerent, ii omnes odio haberentur. Minimo autem mirum si, qui non ad partem aliquam rationis disseminatæ vitam instituere student, sed ad totius Verbi, id est Christi, cognitionem et contemplationem, in eos multo majora convicti demones odia concitant; qui quidem debitas pœnas ac supplicia in æterno igne inclusi persolvent. Nam si jam ab hominibus per nomen Jesu Christi superantur, documentum est futuri illis et eorum cultoribus in æterno igne supplicii. Ita enim et prophetae omnes prænuntiaverunt futurum, et magister noster Jesus edocuit.

παρ' ἡμῖν δεικνυται μόνοις· ἐπεὶ πρόσωπον μὲν τῆς δεικνυμένης ἀληθείας ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ πρᾶγμα δὲ ἡ δύναμις τῆς πίστεως, ἢ καὶ παντὸς οὐτινοσούν ἐναντιουμένου, καὶ αὐτοῦ ὅλου ἐνισταμένου τοῦ κόσμου πλεονάζουσα. « Quæ vere est veritas apud nos solos ostenditur. Nam veritatis, quæ ostenditur, persona quidem est Filius Dei: res vero virtus fidei, quæ quodcumque ei adversatur, ac ipsum etiam totum mundum repugnantem superat. » Vide *Protrept.* p. 69.

(9) *Δίδαγμα ἐστὶ*. Hæc dæmonum pellendorum potestas æterno eos igne damnatum iri probat, non solum quia Christianæ doctrinæ, quæ id docet, veritas hoc miraculo confirmatur, sed etiam quia Christiani cum dæmones expellerent, æternum illis ignem minitabantur. Hinc Tertullianus *Apologet.* cap. 23: « Omnis hæc nostra, inquit, in illos dominatio et potestas de nominatione Christi valet et de commemoratione eorum quæ sibi a Deo per arbitrum Christum imminetia expectant. Christum timentes in Deo et Deum in Christo subjiciuntur servis Dei et Christi. Ita de contextu, deque allatu nostro, contemplatione et representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt invitati et dolentes, et vobis presentibus erubescunt. » [Præter rationes, quæ supra afferuntur, cur Christianorum in expellendis dæmonibus potestas argumentum sit destinati malis illis spiritibus supplicii, hæc etiam afferri potest, quod dæmones torquerentur dum eos Christiani adjurarent. Vid. Præf. part. II, c. XI, n. 5.] — *Ex Addendis et Emendandis.*

(10) *Μελλούσης... ἐσομένης*. Commodius, ut jam conuulti observarunt, legeretur μελλούσης... ἐσεσθαί.

9. Sed ne quis forte idem dicat, quod ii qui existimantur philosophi, strepitus inanes esse ac terribula, quæ de improborum in igne æterno cruciatibus dicimus, ac nostram eo spectare sententiam, ut virtutem homines metu conducti colant, non propter ipsius pulchritudinem, nec quia illis placet; paucis respondebo, nisi ita se res habeat, vel Deum non esse, vel, si sit, nullam hominum curam gerere, nec quidquam esse virtutem et vitium, ac iniique a legum latoribus puniri, qui præclara instituta transgrediuntur. Sed quia iniqui non sunt, eorumque parens eadem quæ ipse facit, facere per Verbum præcipit; iniqui sunt, qui eis non **95** obsequuntur. Si quis autem varias hominum leges objiciat, et apud alios quidem præclara quædam et quædam turpia censeri dicat; sed quæ apud istos turpia, apud alios præclara, et quæ præclara, turpia existimari; is audiat quid ea quoque de re dicamus. Cum leges ab improbis angelis accommodate ad eorum nequitiam institutas scimus, quibus similes eorum homines delectantur; tum vero recta ratio adveniens, non omnes opiniones, nec decreta omnia præclara esse demonstrat, sed quædam mala, quædam bona. Quare ejusmodi hominibus eadem dicam et similia, et uberius, si opus erit, disseram. Nunc ad propositum redeo.

10. Liquet ergo res nostras esse omni humana doctrina sublimiores, quia quidquid ad Verbum pertinet, id existit Christus qui pro nobis apparuit, nempe corpus et Verbum et anima. Quæcunque enim præclare unquam dixere aut excogitavere philosophi aut legum latores, hæc invento et considerato aliqua ex parte Verbo elaborarunt. Sed quia non omnia quæ sunt Verbi, id est Christi, cognoverunt, persepe secum ipsis pugnantia dixerunt. Et qui Christo secundum humanam naturam antiquiores unamquamque rem ratione investigare aut refellere aggressi sunt, ii ut impii et curiosi in iudicium abducti fuere. Quorum omnium longe firmissimus hæc in re Socrates in eadem ac nos crimina vocatus est. Nova enim dixerunt ab eo dæmonia

(11) Ὁ αὐτῶν πατήρ. Similia loquitur Philo lib. *De sacrif. Abel.*, pag. 152: Νομοθέτης γὰρ καὶ πηγὴ νόμων αὐτός, ὑφ' οὗ πάντες οἱ κατὰ μέρος νομοθέται. « Est enim legislator et fons legum ipse, sub quo omnes particulares legislatores. » Et Tertullianus *Apol.* 45: « Dum tamen sciatis ipsas, inquit, leges quoque vestras, quæ videntur ad innocentiam pergere, de divina lege, ut antiquiore, formam mutuatas. » Vid. Aug. 1, *De lib. arbitr.*, n. 15.

(12) Οὐκ ἄδικοι. Legendum oī tούτοις οὐ συντιθέμενοι, ἄδικοι, aut quis sensus ex hac periodo erui possit, non video. Necessè non est cum Sylburgio legere τὰ αὐτὰ αὐτοῖς. Hæc enim est sententia: Cum legislatores alia facere, alia fugere præcipiant, ac ipse Deus legem nobis imposuerit; inde sequitur hominem libero arbitrio non carere, ac proinde iniquos esse qui legislatoribus non obsequuntur. Videtur autem Justinus locum Evangelii indicare, ubi jubet Christus ut imitemur Patrem cælestem, Luc. vi, 35; Matth. v, 45.

(13) Λόγος παρελθών. Hæc de Verbo incarnato, non de humana ratione accipi debere patet ex his

9. Ἴνα δὲ μή τις εἶπῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων φιλοσόφων, ὅτι κόμπτοι καὶ φόβητρά ἐστι τὰ λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν, ὅτι χολάζονται ἐν αἰωνίῳ πυρὶ οἱ ἄδικοι, καὶ διὰ φόβον, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀρεστὸν, ἐναρέτως βιοῦν τοὺς ἀνθρώπους ἀξιοῦμεν, βραχυεπιῶς πρὸς τοῦτο ἀποκρινοῦμαι, ὅτι, εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, οὔτε ἐστὶ θεός, ἢ εἰ ἐστὶν, οὐ μέλει αὐτῶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἀρετῆ, οὐδὲ κακία, καὶ ὡς προέφημεν, ἀδίκως τιμωροῦσιν οἱ νομοθέται τοὺς παραβαίνοντας τὰ διατεταγμένα καλά. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐκ ἄδικοι ἐκεῖνοι, καὶ ὁ αὐτῶν πατήρ (11) τὰ αὐτὰ αὐτῶ πράττειν διὰ τοῦ λόγου διδάσκων, οἱ τούτοις συντιθέμενοι οὐκ ἄδικοι (12). Ἐὰν δέ τις τοὺς διαφόρους νόμους τῶν ἀνθρώπων προβάληται, λέγων ὅτι παρ' οἷς μὲν ἀνθρώποις τὰδε καλά, τὰδε αἰσχρὰ **B** νενόμισται, παρ' ἄλλοις δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις αἰσχρὰ καλά, καὶ τὰ καλά αἰσχρὰ νομίζεται, ἀκουέτω καὶ τῶν εἰς τοῦτο λεγομένων. Καὶ νόμους διατάξασθαι τῇ ἑαυτῶν κακίᾳ ὁμοίους τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους ἐπιστάμεθα, οἷς χαίρουσιν οἱ ὅμοιοι γενόμενοι ἄνθρωποι: καὶ ὁρθὸς λόγος παρελθών (13), οὐ πάσας δόξας, οὐδὲ πάντα δόγματα καλά ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν φαῦλα, τὰ δὲ ἀγαθὰ ὥστε μοι καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους τὰ αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια εἰρήσεται, καὶ λεχθήσεται διὰ πλειόνων, ἐὰν χρεῖα ἦ. Τανῦν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον ἀνέρχομαι.

10. Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπείου διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα: διὰ τοῦτο (14) λογικὸν τὸ ὅλον τὸν φανέντα δι' ἡμᾶς Χριστὸν γεγονέναι, καὶ σῶμα, καὶ Λόγον, καὶ ψυχὴν. Ὅσα γὰρ καλῶς αἰεὶ ἐφθέγγαντο καὶ εὔρον οἱ φιλοσοφήσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ Λόγου μέρος εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ Λόγου ἐγνώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἑαυτοῖς πολλάκις εἶπον. Καὶ οἱ προγεγραμμένοι (15) τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον (16), λόγῳ πειραθέντες τὰ πράγματα θεωρῆσαι καὶ ἐλέγξαι, ὡς ἀσεβεῖς καὶ περιεργοὶ εἰς δικαστήρια ἤχθησαν. Ὁ πάντων δὲ αὐτῶν εὐτονώτερος πρὸς τοῦτο γενόμενος Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη. Καὶ γὰρ ἔφασαν αὐτὸν καινὰ δαιμόνια (17) εἰσφέρειν, καὶ οὗς ἡ πόλις νομίζει

quæ sequuntur, tum etiam ex *Apol.* 1, n. 5 et 10. Quare paulo post ait Justinus se eadem adversus ejusmodi homines dicturum; eadem nempe ac ea quæ Verbum docuerat.

(14) Διὰ τοῦτο. Legendum διὰ τὸ, et observandum vocem λογικόν singulari sensu hic usurpārī. Non enim significat id quod rationis est participes, sed quidquid ad Verbum pertinet, seu totam Verbi personam et utramque naturam. Sic paulo aute n. 8: Κατὰ τὴν τοῦ παντὸς λόγου γνῶσιν. Hæc illustrari possunt ex his verbis S. Augustini serm. 214, n. 7: « Totus Filius Dei Verbum et homo, atque, ut expressius dicam, Verbum, anima et caro. »

(15) Οἱ προγεγραμμένοι. Legendum προγεγεννημένοι, ut in *Apol.* 1, n. 45. THIRLBIUS.

(16) Κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Malim hæc referre ad Christi humanitatem, secundum quam antiquiores fuere philosophi, quam cum aliis interpretibus reddere, « pro capite humano. »

(17) Καινὰ δαιμόνια. Plato *Apol. Socr.* p. 24, Xenoph. *Ἀπομνημ.* 1, p. 412. THIRLBIUS.

θεούς, μὴ ἡγείσθαι αὐτόν. Ὁ δὲ δαίμονας (18) μὲν τοὺς φαύλους, καὶ (19) τοὺς πράξαντας ἃ ἔφασαν οἱ ποιηταί, ἐκβαλὼν τῆς πολιτείας καὶ Ὀμηρον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς, παραιτεῖσθαι τοὺς ἀνθρώπους ἐδίδαξε· πρὸς Θεοῦ δὲ τοῦ ἀγνώστου (20) αὐτοῖς, διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προὔτρεπετο εἰπὼν· « Τὸν δὲ πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὐθ' εὐρεῖν ῥᾶδιον, οὐθ' εὐρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές (21). » Ἄ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἔπραξε. Σωκράτει μὲν γὰρ οὐδεὶς ἐπιστεύθη, ὑπὲρ τούτου τοῦ δόγματος ἀποθνήσκειν· Χριστῷ δὲ πῶ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι (λόγος γὰρ ἦν καὶ ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὢν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπὼν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ δι' ἑαυτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα), οὐ φιλόσοφοι οὐδὲ φιλόλογοι μόνον ἐπέισθησαν, ἀλλὰ καὶ χειροτέχνηται, καὶ παντελοῦς ἰδιῶται, καὶ δόξτες καὶ φόβου καὶ θανάτου καταφρονήσαντες· ἐπειδὴ δὴ δυνάμις (22) ἔστι τοῦ ἀρρήτου Πατρὸς, καὶ οὐχὶ ἀνθρωπείου λόγου τὰ σκεύη.

11. Οὐκ ἂν δὲ οὐδὲ ἐφρονεούμεθα, οὐδὲ δυνατώτεροι ἡμῶν ἦσαν οἱ τε ἀδικοὶ ἀνθρώποι καὶ δαίμονες, εἰ μὴ πάντως παντὶ γεννωμένῳ ἀνθρώπῳ καὶ θανεῖν ὠφείλετο. Ὄθεν καὶ τὸ ὄφλημα ἀποδιδόντες, εὐχαριστοῦμεν. Καίτοι γε καὶ τὸ Ξενοφώντειον ἐκεῖνο νῦν πρὸς τε Κρίσκεντα καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῷ ἀφραίνοντας καλὸν καὶ εὐκαιρον εἰπεῖν ἡγούμεθα. Τὸν Ἡρακλέα ἐπὶ τριόδῳ τινα, ἔφη ὁ Ξενοφῶν, βαδίζοντα, εὐρεῖν τὴν τε ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, ἐν γυναικῶν μορφαῖς φαινομένης· καὶ τὴν μὲν κακίαν, ἀβρᾶ ἐσθῆτι, καὶ ἐρωτοπεποιημένῳ (23) καὶ ἀνθοῦντι ἐκ τῶν τοιούτων προσώπῳ, θελκτικὴν τε εὐθὺς πρὸς τὰς ὄψεις (24) οὔσαν, εἰπεῖν πρὸς τὸν Ἡρακλέα, ὅτι, ἦν αὐτῇ ἔπηται, ἠδόμενόν τε καὶ κεκοσμημένον τῷ λαμπροτάτῳ καὶ ὁμοίῳ τῷ περὶ αὐτὴν κόσμῳ διαιτῆσειν ἀεὶ ποιήσει· καὶ τὴν ἀρετὴν, ἐν αὐχμηρῷ μὲν τῷ προσώπῳ καὶ τῇ περιβολῇ οὔσαν, εἰπεῖν· « Ἄλλ' ἦν ἐμολπειθῆ, οὐ κόσμῳ, οὐδὲ κάλλει τῷ ῥέοντι καὶ φθειρομένῳ ἑαυτὸν κοσμήσεις, ἀλλὰ τοῖς αἰδέοις καὶ καλοῖς κόσμοις. » Καὶ πάνθ' ὄντινόν πεπεισμεθα φεύγοντα τὰ δοκοῦντα καλὰ, τὰ δὲ νομιζόμενα σκληρὰ καὶ ἀλογα μετερχόμενον, εὐδαιμονίαν ἐκδέχεσθαι. Ἡ γὰρ κακία (25), πρόβλημα ἑαυτῆς τῶν πράξεων τὰ προσόντα τῇ ἀρετῇ καὶ ὄντως ὄντα καλὰ διὰ μιμήσεως φθαρτῶν (26) περιβαλλομένη (ἄφθαρτον γὰρ οὐδὲν ἔχει οὐδὲ ποιῆσαι δύναται), δουλαγωγεῖ τοὺς

(18) Ὁ δὲ δαίμονας. Vide Plat. *De Rep.* l. II, p. 377 et seqq. et l. X, p. 595 et seqq. IDEM.

(19) Delendum videtur illud καὶ ante τοὺς πράξαντας, vel legendum καὶ πράξαντας. Plato lib. X *De Rep.* duo retinet poesis genera, *hymnos in deos et honorum ac illustrium virorum laudationes.*

(20) Ἀγνώστου. Ignotum Athenis Deum indicari putat Grabijs.

(21) Ἀσφαλές. Observat Thirlbijs apud Platonem et alios scriptores, qui hoc testimonium citant, legi ἀδύνατον.

(22) Δύναμις. Subauditur ἡ τοῦτο πράττουσα. Vid. paulo ante.

(23) Ἐρωτοπεποιημένῳ. Habet Xenophon ἐσθῆτα δὲ εἰς ἧς ἐν μάλιστα ὦρα διαλάμποι, lib. II *Memorab.*,

A induci, et quos civitas existimat deos, ab eo non existimari. Atque hic quidem cum et Homerum et alios poetas ejiceret e civitate, auctor erat hominibus ut pravos dæmones, a quibus ea perpetrata quæ poetæ scripserunt, aversarentur : Deum autem, quem ignorabant, ut rationis investigatione cognoscerent, his eos verbis hortabatur : Parentem et opificem universorum neque invenire facile, nec, si inveneris, a quod omnes prædicare tutum est. » Hæc autem Christus noster sua ipsius potestate præstitit. Socrati enim nemo tantum habuit fidei, ut pro hac sententia mortem oppeteret. Christo autem, quem Socrates aliqua ex parte cognovit (erat enim et est Verbum illud omnia pervadens, quod et per prophetas futura prædixit, et per seipsum, cum natura nostra suscepta hæc doceret) Christo, inquam, non philosophi solum et litterati homines credidere, sed operarii etiam et omnino imperiti, qui et gloriam et metum et mortem contempserunt : quandoquidem hæc virtus inenarrabilis Patris efficit, non humanæ rationis instrumenta.

11. Nec vero occideremur nec potentiores nobis essent iniqui homines et dæmones, nisi omnino cuilibet homini genito etiam mori constitutum esset. Hinc cum debitum persolvimus, 96 gratias agimus, Nunc autem in Crescentem et eos, qui eadem ac ille insaniunt, præclarum et opportunum esse arbitror Xenophontis illud proferre. Herculem enim scribit Xenophon in quodam trivio ambulanti incidisse in virtutem et vitiositatem, quæ ei specie muliebri visæ sunt; ac istam quidem molli et ad amores apto vestitu, et floescenti ex his ornamentis vultu, ac oculis ad demulcendum promptis, ita eum allocutam : si se sequeretur, facturam ut splendidissimo cultu, qualem gerebat ipsa, lætus et decorus perpetuo degeret. Virtutem autem squallenti vultu ac veste ita dixisse : Si mihi obsequaris, non te caduco et perituro cultu ac decore exornabis, sed æternis et præclaris ornamentis. » Quisquis igitur ea fugit, quæ videntur pulchra, ea autem persequitur, quæ dura et a ratione aliena existimantur, hunc pro certo tenemus beatam vitam adepturum. Vitium enim, postquam actionibus suis, veluti quoddam integumentum, ea quæ insunt virtuti ac vere bona sunt, imitatione rerum incorruptibilium obtendit (nihil enim incorruptibile habere aut facere potest) in servitutem redigit homines lumi

c. I, § 22. Ἐρωτ. male ad ἐσθ. refert Mar. ED. PATR.

(24) Πρὸς τὰς ὄψεις. Apud Xenophontem ὄμματα ἀναπεπταμένα. Quare melius multo legeretur : Θελκτικὴν τε εὐθὺς τὰς ὄψεις οὔσαν.

(25) Ἡ γὰρ κακία. Similis sententia apud Joan. Damascenum orat. in Sabbatum S., p. 817, tribuitur ad marginem Greg. Nyss. et Naz. : Πέφυκε γὰρ πῶς ἡ κακία τῷ τοῦ καλοῦ προσχήματι ἐγκαλύπτεσθαι. Καὶ γὰρ τὰ οἰκεία αἴσχη τῇ ἀρετῇ ἐπιτρέβεται. Vide Prologum S. Irenæi, n. 4.

(26) Διὰ μιμήσεως φθαρτῶν. Legendum ἀφθαρτῶν. Non enim corruptibilia, sed incorruptibilia imitando, vitiositas sub virtutis ornamentis delitescit.

affixos, mala sibi inhaerentia virtuti affingens. Qui autem vera bona ac minime fucata internoscunt, in virtutis beneficio incorrupti. Quod quidem et de Christianis ac de athleticis, iisque qui res ejusmodi gessere, quales poetae de celebratis hominum opinione diis scripsere, non insulsissimus quisque existimare debet, hoc ductus argumento, quod mortem, quae videtur fugienda, contempnamus.

12. Nam et ipse ego, cum Platonis doctrina delectarer, ac de criminibus in Christianos conjectis audirem, eos autem ad mortem et ad alia omnia, quae videntur metuenda, impavidos cernerem; fieri non posse intelligebam ut in nequitia et in voluptatum amore viverent. Quis enim libidinosus et intemperans, ac humanae carnis epulas in bonis numerans, mortem amplecti possit, ut bonis suis careat, ac non potius omnino in hac vita semper versari, et magistratus latere conetur, ne dum se ipsum deferat morte damnandum? Ac pravorum quidem daemonum impulsu jam nefarii quidam homines hoc facinus edidere. Cum enim nonnullos occiderent ob afficta illa nobis crimina, rapuerunt etiam ad tormenta nostrorum servos, partim pueros, partim mulierculas, ac horrendis cruciatibus fabulosa illa facinora, quae palam et aperte ipsi perpetrant, proferre coegerunt. Quae quidem quia a nobis aliena sunt, parum laboramus; cum ingentum ac non enarrabilem Deum cogitationum et actionum testem habeamus. Quid enim causae est, cur **97** non etiam publice profiteamur haec recte fieri, ac divinam philosophiam esse demonstremus; Saturni mysteria a nobis peragi dicentes, cum hominem necamus; ac dum sanguine, ut vulgo dicunt,

(27) *Τὰ προσόντα τῷ ὄντι.* Nihil hic corrupti, sed vera et solida ornamenta, quaeque vere existunt, umbris et falsis imaginibus opponuntur.

(28) *Πάντα οὖν ἔχει.* Hujus loci, qui interpretes mirum in modum torsit, vitium sanari potest, si una addita litterula legamus πάντα νοουεχῆ. In codice Claromontano legitur πάντα λογισμὸν ἔλκοντα, ceteris in textu omissis, sed tamen ad marginem ab alia manu restituta. Legit etiam Thirlbuis νοουεχῆ, et paulo ante cum Perionio ἔφασαν προἔφασαν.

(29) *Ἀφόβους.* Legitur καὶ ἀφόβους apud Eusebium, qui hunc Justinii locum inseruit libro quarto *Hist.*, c. 8. Mox ἄλλα deest apud eundem scriptorem, apud quem etiam legitur ἀνθρωπείων.

(30) *Τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῆ.* Euseb. τῶν αὐτοῦ στερηθείη ἐπιθυμιῶν. Mox idem ζῆν αἰεὶ εἰ οὐχ ὅτι ἐαυτὸν. H. Stephanus dum Justinii verba ad grammaticas regulas revocat, legendum putat περὶ τοῦ εἰ εἰδὸς φονευθῆσόμενον.

(31) *Κατήγγελλε.* Syburgius posuit κατήγγελλε, quia eodem modo legitur apud Eusebium. Sed nihil vetat quominus aristum retineamus. Paulo post legit Thirlbuis ἔλκοντα.

(32) *Φάσκοντες Κρόνου.* Aptissime hic a martyre memoratur Saturnus; is enim puerorum sanguine maxime gaudebat, Christiani autem pueros dicebantur mactare. Prae ceteris Phoenices eorumque coloniae deum istum victimis colebant. Quarum coloniarum nobilissima Carthago metropolim suam impietate superavit. Cf. Lactant. *Instit.* div.

χαμαιπετεῖς τῶν ἀνθρώπων, τὰ προσόντα αὐτῇ φαῦλα τῇ ἀρετῇ περιθείσα. Οἱ δὲ νενοηχότες τὰ προσόντα τῷ ὄντι (27) καλὰ, καὶ ἀφθαρτοὶ τῇ ἀρετῇ. Ὁ καὶ περὶ Χριστιανῶν, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἀθλοῦ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν τοιαῦτα πραξάντων ὅποια ἐφθασαν οἱ ποιηταὶ περὶ τῶν νομιζομένων θεῶν, ὑπολαβεῖν δεῖ πάντα οὖν ἔχει (28), ἐκ τοῦ καὶ [τοῦ] φευκτοῦ καταφρονεῖν ἡμᾶς θανάτου, λογισμὸν ἔλκοντα.

12. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τοῖς Πλάτωνος χαίρων διδάγμασι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανούς, ὁρῶν δὲ ἀφόβους (29) πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ ἄλλα νομιζόμενα φοβερά, ἐνενόουν ἀδύνατον εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. Τίς γὰρ φιληδονός, ἢ ἀκρατής, καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν βορᾶν ἀγαθὸν ἡγούμενος, δύναίτο ἂν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν στερηθῆ (30). ἄλλ' οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν μὲν αἰεὶ τὴν ἐνθάδε βιοτήν, καὶ λανθάνειν τοὺς ἀρχοντας ἐπειράτο· οὐχ ὅτι γε ἑαυτὸν κατήγγελλε (31) φονευθῆσόμενον; Ἡδὴ καὶ τοῦτο ἐνήργησαν οἱ φαῦλοι δαίμονες διὰ τινῶν πονηρῶν ἀνθρώπων πραχθῆναι. Φονεύοντες γὰρ αὐτοὶ τινὰς ἐπὶ συκοφαντίᾳ τῇ εἰς ἡμᾶς, καὶ εἰς βασάνους εἴλκυσαν οἰκέτας τῶν ἡμετέρων, ἢ παῖδας, ἢ γυναῖκα, καὶ δι' αἰκισμῶν φοβερῶν ἐξαναγκάζουσι κατεπειν ταῦτα τὰ μυθολογούμενα, ἃ αὐτοὶ φανερώς πράττουσιν· ὧν ἐπειδὴ οὐδὲν πρόσεστιν ἡμῖν, οὐ φροντίζομεν, θεὸν τὸν ἀγέννητον καὶ ἀρρήτον μάρτυρα ἔχοντες τῶν τε λογισμῶν καὶ τῶν πράξεων. Τίνος γὰρ χάριν οὐχὶ καὶ ταῦτα δημοσίᾳ ὁμολογοῦμεν ἀγαθὰ, καὶ φιλοσοφίαν θεῖαν αὐτὰ ἀπεδείκνυμεν, φάσκοντες, Κρόνου (32) μὲν μυστήρια τελεῖν ἐν τῷ ἀνδροφρονεῖν, καὶ ἐν τῷ αἵματος ἐμπίπλασθαι, ὡς λέγεται, τὰ ἴσα τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ (33), ὃ οὐ μόνον

i. c. 21, et Euseb. *Præpar. ev.* iv, c. 15, sqq., p. 154, sqq., ed. Viger. Colon. Neque urbe eversa istud scelus extinctum est, verum etiam post vetitam Romanis legibus humanarum hostiarum immolationem, imo post sacerdotes in arboribus templi sui obumbratricibus per Tiberium proconsulem crucibus expositos, Afrī nihilominus eadem sacrificia in occulto faciebant, uti Tertullianus, ipse Afer, memoriae prodidit (*Apol.* c. 9 [Opp. ed. Leopold. p. 1] p. 67). Has observationes Thirlbio debemus. ΟΤΙΟ.

(33) *Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ.* Saep̄ alii scriptores hanc superstitionem ethnicis objecere; sed praecipue Tertullianus Justinum imitari videtur *Apologet.* cap. 8. Vide *De Spectac.* cap. 6. Citat eruditus Londinensis editor alios scriptores, qui idem dixere: Tatianum n. 26; Theophil. Antioch. l. iii, n. 7; Minucium cap. 21; Lactantium lib. i, cap. 21 et 30; Athanas. *adv. Gent.*, p. 24; Firmicum *De prof. rel.*, Epiphanium *Anc.* p. 108; Prudentium l. i *Adv. Symmach.* v. 580, et seqq. Deinde in utramque partem disputat, ac primo quidem Patrum auctoritatem elevat, quia altum ea de re apud profanos scriptores silentium, excepto tamen Porphyrio lib. ii *De abst.* p. 226. Tum Patrum testimonia a mendacii et erroris suspitione vindicat. — *Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ.* Sc. τελεῖν. Locus apprime est insignis. Etentur his Justinus verbis Jovem Latialem designat, cui illo ipso tempore Romae homines immolabantur. Quam superstitionem omnes Ἀπολόγηται Romanis οὐκίτεbant,

ἀλόγων ζώων αἷματα προσραίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῖν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενοστάτου ἀνδρός τὴν πρόσχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιούμενοι (34)· Διὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν μιμηταὶ γενόμενοι ἐν τῷ ἀνδροβατεῖν καὶ γυναιξίν ἀδελῶς μίγνυσθαι, Ἐπικούρου μὲν καὶ τὰ τῶν ποιητῶν συγγράμματα ἀπολογία φέροντες; Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα τὰ μαθήματα, καὶ τοὺς ταῦτα πράξαντας καὶ μιμουμένους φεύγειν πείθομεν, ὡς καὶ νῦν διὰ τῶνδε τῶν λόγων ἠγωνίσμεθα, ποικίλως πολεμούμεθα. Ἄλλ' οὐ φροντίζομεν, ἐπεὶ θεὸν τῶν πάντων ἐπόπτην δίκαιον οἶδαμεν. Εἰ δὲ καὶ νῦν τις ἦν (35), τραγικῆ φωνῆ ἀνεθόσησεν ἐπὶ τὴ βῆμα ὑψηλὸν ἀναβάς· « Αἰδέσθητε, αἰδέσθητε ἃ φανερώς πράττετε εἰς ἀναίτιους ἀναφέροντες, καὶ τὰ προσόντα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὑμετέροις θεοῖς, περιβάλλοντες τούτοις ὧν οὐδὲν οὐδ' ἐπὶ προσὸν μετουσία ἐστὶ. Μετάθεσθε, σωφρονίσθητε. »

13. Καὶ γὰρ ἐγὼ, μαθὼν περίδημα πονηρὸν εἰς ἀποστροφὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, περιτεθειμένον ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων τοῖς Χριστιανῶν θεοῖς δ.δ.άγμασι, καὶ ψευδολογούμενον (36) ταῦτα, καὶ τοῦ περιδήματος κατεγέλασα καὶ τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς θύξης, Χριστιανὸς εὐρεθῆναι καὶ εὐχόμενος καὶ παμμάχως ἀγωνιζόμενος ὁμολογῶ· οὐχ ὅτι ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐχ ἐστὶ πάντῃ ὁμοία, ὡσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικῆς θεοῦ Λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθέγγετο. Οἱ δὲ τάναντία αὐτοῖς ἐν κυριωτέροις εἰρηκότες οὐκ ἐπιστήμην τὴν ἀποπτον (37) καὶ γνῶσιν τὴν ἀνέλεγχτον φαίνονται ἐσχηκένοι. Ὅσα οὖν ἡμῶν πρὸς καλῶς εἰρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ Λόγον μετὰ τὸν Θεόν (38) προσκυνού-

πρασίπυς Tertullianus, qui in *Apol.* c. 8, p. 68, nostrum fortasse Justinum imitatus: « Ecce, inquit, in illa religiosissima urbe Aeneadærum piorum est Jupiter quidam, quem ludis suis humano prolunt sanguine. Sed bestiarum, inquitis; hoc, opinor, minus quam hominis. An hoc turpius, quod mali hominis? Certe tamen de homicidio funditur. » *Coll. contra Gnosticos.* c. 7, p. 232. ΟΤΤΟ.

(34) Ποιούμενοι. Ut accuratior sit oratio, legendum monet Thirlbuis ποιούμενου, vel supra προσραίνετε. *Vid. Apol.* 1, n. 61.

(35) Εἰ δὲ καὶ νῦν τις ἦν. Legendum videtur εἴθε καὶ νῦν τις ἄν. Paulo post mallet Sylburgius οἷς τούτων. Sed minime necessaria hæc immutatio. Non video cur pro τὴς legi posse conjiciat Thirlbuis Λωκράτης vel Κράτης.

(36) Ψευδολογούμενον. Legendum ψευδολογούμενων, ut huic verborum complexioni lux affundatur. Mox etiam legendum καὶ Χριστιανός. Monet Thirlbuis legere Joannem Clericum τῶν τοῦ Χριστοῦ, quod quidem non valde necessarium videtur.

(37) Ἀποπτον. Legitur apud Rob. Stephanum ἀπωπτον, ex quo potest confirmari conjectura Langi, qui legit ἀπωπτον. Vulgatam lectionem non carere composito sensu existimat Sylburgius, si nimirum scientiam ἀπωπτον intelligamus scientiam non facile parabilem et a comuni captu et intelligentia remotam. Gravius reddendum eodem sensu putat,

A implentur, ceremoniam esse similem vestræ in illud simulacrum religioni, quod non pecudum solum, sed hominum etiam sanguine proluntis, hominum occisorum sanguinem clarissimo apud vos et nobilissimo viro libante; Jovis autem et aliorum imitatores esse, dum in puerorum stupris et promiscuo cum mulieribus concubitu voluntantur; ex Epicuri etiam et poetarum scriptis patrociniū petentes? Sed quia et ab his institutis et ab ejusmodi facinorum auctoribus et imitatoribus refugiendum suademus, id quod etiamnum hac in oratione contendimus, propterea variis modis oppugnamur. At parvi pendimus, quia Deum justum esse omnium inspectorem scimus. Utinam autem nunc aliquis voce tragica e loco superiore clamaret: « Pudeat vos, pudeat, quæ palam facitis, ea in homines innocentes conferre, et quæ vobis ac diis vestris inhærent, istis affingere, quos ne minima quidem ex parte contingunt. Immutamini, respiscite. »

13. Nam et ego cum nefarium integumentum a pravis dæmonibus, ad deterrenos alios homines, divinæ Christianorum doctrinæ injectum viderem, et ejusmodi mendaciorum auctores, et ipsum integumentum et popularem opinionem irrisi, neque profiteor laudi ducere, ac dimicatione omni contendere, ut Christianus reperiar; non quod aliena sint a Christo instituta Platonis, sed quod non omnino similia, ut nec etiam aliorum, Stoicorum videlicet, poetarum et historicorum. Ut quisque enim disseminatæ rationis divinæ partem aliquam sibi cognatam videbat, præclare locutus est. Qui autem secum ipsi in rebus longe gravissimis pugnarunt, ii nec scientiam sublimiorem, nec cognitionem, quæ refelli non possit, assecuti videntur. Quæcunque igitur apud alios omnes præclare dicta, ea nostra sunt Christianorum. Natum

« scientiam sublimiorem. »

(38) Μετὰ τὸν Θεόν. Sæpe occurrit apud Justinum hæc loquendi ratio, sed de Filii æqualitate nihil detrahit. Nam 1° sic Filium secundo loco et Spiritum sanctum tertio collocat Justinus, ut eos cum rebus creatis minime conjungat, sed cum Patre, ut videre est n. 6 et 13 *Apol.* 1. Hinc etiam declarat magnum inesse huic doctrinæ mysterium, quod ethnicis incredibile et insanum videbatur. 2° Apud ipsos scriptores profanos sæpe locus secundus cum æqualitate conjungitur. Sic Themistius, etsi primas veteri Romæ, secundas Constantinopoli defert pluribus locis, in primis orat. 3, pag. 42, æquale tamen imperium utrique attribuit. Sic enim loquitur de veteri Roma, orat. 23, p. 290: « Ἡ τῶν μὲν ἄλλων πόλεων βασιλεύει, τῇ δὲ ὑμετέρα συμβασιλεύει. » Quæ cæteris quidem civitatibus imperat, sed simul cum vestra imperat. » 3° Cum æqualitas in personis divinis in unius substantiæ consortio posita sit; generationem ex substantia Patris mirifice expositam videbimus in *Dialogo* n. 61 et 128; sed interim observare juvat quam constanter hoc dogma ethnicis prædicet. Aut sub finem *Cohort.* Christum esse « Verbum Dei, virtute ab eo inseparabile. » In *Apol.* 1, num. 46, et sæpius in secunda, esse Λόγον cujus omnes homines participes sunt. Deum illum vocat, eique Dei naturam attribuit num. 42, *Apol.* 1. Solum proprie genitum, non creatum, *ibid.*, n. 22 et 23. Refert ad eum præclarissima

enim ex ingenito et non enarrabili Deo Verbum secundum Deum adoramus et amamus; quandoquidem propter nos homo factus est, ut perperationum nostrarum **98** particeps factus, medicinam illis faceret. Omnes enim scriptores per insitum rationis semen potuere illi quidem verum videre, sed subobscurè. Aliud enim est semen alicujus et imitatio pro viribus concessa, aliud ipsum illud, cujus communicatio et imitatio secundum ipsius gratiam conceditur (39).

14. Vos autem hac prece oramus, ut hunc libellum, subscribentes quod vobis placet, promulgetis, ut cæteris nostræ res innotescant, ac homines ad harum rerum cognitionem perveniant, et erroribus et optimarum rerum ignoratione levari possint; qui quidem se supplicii culpa sua obnoxios præbent, quia inest naturæ hominum facultas cognoscendi honesti atque turpis; tum etiam quia dum nos, qui noti illis non sumus, turpium illorum, quæ dictitant, criminum nomine condemnant, et tamen diis gaudent, qui similia perpetrarunt et etiamnum ab hominibus repossunt, ex eo quod nobis, quasi ejusmodi facinorum rei simus, mortem aut vincula aut aliam ejusmodi pœnam infligunt, sententiam in seipsos dicunt, ita ut alii iudices minime sint requirendi.

15. Contempsisti etiam impiam illam apud meos Samaritanos et erroris plenam Simonis doctrinam. Quod si et vestra ad hunc libellum accedat auctoritas, omnium illum oculis exponemus ut, si fieri possit, immutentur; quod quidem unice nobis hanc orationem scribentibus propositum fuit. Sunt autem instituta nostra recte judicanti minime turpia, sed humana omni philosophia sublimiora. Sin minus :

Scripturæ testimonia, in quibus appellatur Nobiscum Deus, n. 35; Dominus qui regnavit a ligno et firmavit orbem terræ, n. 41; Dominus sedens a dextris Domini, n. 45; Dominus fortis et potens, num. 51. Vid. num. 65.

(39) Velim expendantur hæc verba, ut confirmetur quidquid in Præfatione part. II, c. 7, n. 6, de Justinii doctrina disserui. Hoc discrimen inter gentiles et Christianos ponit. Præstantissimi quique gentiles, ut Socrates et Heraclitus, veritatis particulam, illustrante illorum animos Verbo, cognoverunt, et aliquo virtutis simulacro imitati sunt. Atque id quidem illis a Deo, pro viribus liberi arbitrii nondum sanati, concessum fuit. At Christiani Verbum incarnatum non solum cognoscunt, sed etiam illis communicatum fuit, inhabitando in eis per Spiritum sanctum, suamque imaginem in illis imprimendo, quod quidem gratuitum omnino Dei donum est.

(40) Παρά τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν. Hæc verba minus recte intellecta totum locum tenebris impleverunt. Ipse Clericus vertit, ut alii, « præter suam culpam, » *Hist. eccles.* ad an. 162, etique hæc refert ad Christianos ita vertendo : « Ut et ab aliis nostra noscantur, possintque falsa opinione liberari, et bonos viros posse (Christianos) qui præter suam culpam pœnis obnoxii sunt. » Reddendum putat Thiribius, « vestra ipsorum culpa. » Solus Perizonius, « sua culpa. » Pluribus exemplis probari posset illud παρά

α μὲν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς ἀνθρώπος γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμμετοχὸς γενόμενος, καὶ ἴσασιν ποιήσεται. Οἱ γὰρ συγγραφεῖς πάντες διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ λόγου σποράς ἀμυδρῶς ἐδύναντο ὁρᾶν τὰ ἔντα. Ἐτερον γὰρ ἐστὶ σπέρμα τινὸς καὶ μίμημα κατὰ δύναμιν δοθὲν, καὶ ἕτερον αὐτὸ οὐ κατὰ χάριν τὴν ἀπ' ἐκείνου ἢ μεταουσία καὶ μίμησις γίνεται.

14. Καὶ ὑμᾶς οὖν ἀξιούμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμῖν δοχοῦν, προθεῖναι τοῦτ' ἐπὶ τὸ βιβλίδιον, ὅπως καὶ τοῖς ἄλλοις τὰ ἡμέτερα γνωσθῆ, καὶ δύνωνται τῆς ψευδοδοξίας καὶ ἀγνοίας τῶν καλῶν ἀπαλλαγῆναι, οἱ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν (40) ὑπεύθυνοι ταῖς τιμωρίαις γίνονται, εἰς τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα· διδὲν ἐν τῇ φύσει (41) τῇ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ γνωριστὸν (42) καλοῦ καὶ αἰσχροῦ· καὶ διὰ τὸ ἡμῶν, οὓς οὐκ ἐπίστανται, τοιαῦτα ὅποια λέγουσιν αἰσχροῦ καταψηφιζομένους, καὶ διὰ τὸ χαίρειν τοιαῦτα πράξασθαι θεοῖς καὶ ἔτι νῦν ἀπαιτοῦσι παρὰ ἀνθρώπων τὰ ὅμοια, ἐκ τοῦ καὶ ἡμῖν, ὡς τοιαῦτα πράττουσι, θάνατον ἢ δεσμὰ ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον πρόστιμον (43), ἑαυτοὺς κατακρίνειν, ὡς μὴ δέεσθαι ἄλλων δικαστῶν.

15. Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσεβοῦς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα. Ἐάν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, ἡμεῖς τοῖς πᾶσι φαγερὸν ποιήσασθαι, ἵνα εἰ δύναιντο μεταθῶνται. Τοῦτου γε μόνου χάριν τοῦσδε τοὺς λόγους συνετάξαμεν. Οὐκ ἐστὶ δὲ ἡμῶν τὰ διδάγματα κατὰ κρίσιν σώφρονα αἰσχροῦ, ἀλλὰ πάσης μὲν φιλοσοφίας ἀνθρωπείου ὑπέρτερα· εἰ δὲ μὴ, κἂν Σωταδεῖσις (44) καὶ Φιλαινιδεῖσις (45)

his in locis idem valere ac « per. » Irenæus in Prologo : Ἴνα οὖν μὴ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν συναρπάζωνται τινες. *Ei lib. v, cap. 39, num. 3* : Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς, καὶ παραβάντα τὴν θεσμὸν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γεγονότα.

(41) Διδὲν ἐν τῇ φύσει. Legendum διὰ τὸ ἐν τῇ φύσει. Nimirum sua ipsorum culpa supplicii traduntur, quia inest naturæ humanæ vis cognoscendi boni et mali. Illud : Εἰς τὸ γνωσθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα eodem sensu paulo ante occurrit et satis incommode hoc loco positum videtur. Quare perspicuitatis causa vel omittendum fuit in interpretando, vel, ut faciendum duxi, aptius collocandum.

(42) Τὸ γνωριστόν. Legendum γνωριστικόν, ut jam multi observaverunt.

(43) Πρόστιμον. Si legamus προστιμῶν obscure et difficili loco non parum lucis accedet. Sic etiam legendum censet eruditus Londinensis editor.

(44) Σωταδεῖσις. De Sotade Strabo *Geogr.* XIV, p. 573, ed. Siehenk. et Tzschuck. : Ἦρξε Σωτάδης μὲν πρῶτος τοῦ κιναιδολογεῖν. Οἴτι.

(45) Φιλαινιδεῖσις. Philænis, εἰς τὴν ἀναφέρεται τὸ περὶ ἀφροδισίων ἀκόλαστον σύγγραμμα. *Ateneu. l. c. p. 383.* Coll. Suid. s. v. Ἀστυάνασσα. *Id.*

καὶ ὀρχηστικοῖς καὶ Ἐπικουρείοις, καὶ τοῖς ἄλλοις A τοῖς τοιοῦτοις ποιητικοῖς διδάγμασιν οὐχ ὅμοια, οἷς ἐντυγχάνειν πᾶσι, καὶ γενομένοις (46) καὶ γεγραμμένοις, συγκεχώρηται. Καὶ παυσόμεθα λοιπὸν, ὅσον ἐφ' ἡμῖν ἦν πράξαντες, καὶ προσεπυζάμενοι τῆς ἀληθείας καταξιωθῆναι τοὺς πάντη πάντας ἀνθρώπους. Εἶη οὖν καὶ ὑμᾶς ἀξίως εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ δίκαια ὑπὲρ ἑαυτῶν κρίναι.

certe Sotadeis, Philæuideis, saltatoriis, et Epicureis, et aliis ejusmodi poeticis institutionibus ab similia, quæ tamen et in scenam producta spectare et scripta legere omnibus licet. Jam vero his, quæ in nobis sita erant, absolutis desinimus, illud etiam precantes, ut omnes ubique homines veritatis cognitione dignentur. Utinam et vos, ut pietatem et philosophiam decet, æquum vestra ipsorum causa judicium feratis.

(46) *Γενομένοις*. Recte observat clarissimus Thirlbius hanc vocem, cujus sensum non assecuti erant interpretes, de scena accipi debere.

ANALYSIS

DIALOGI CUM TRYPHONE JUDÆO.

99 Justinum traxerat Ephesum fidei, ut verisimile est, propagandæ studium, quod unicuique ei negotium videtur fuisse. Paucis diebus antequam discederet, ambulanti nunc in xysti spatiis (n. 1) occurrit quidam Judæus Trypho nomine, cum sex aliis ejusdem instituti, sequæ philosophiæ studiosum esse indicat, ac Justinum veste invitatum ut illius congressum appeteret. Justinus ubi Judæum esse cognovit, miratur hominem Moysi et prophetis addictum non missos facere philosophos; eique narrat (n. 2) quomodo ipse pluribus gustatis philosophis Plutonicos adamasset; sed postea (n. 3-8) veritate ex cujusdam senis sermone cognita religionem Christianam amplexus esset. Eident socii Tryphonis (n. 9). Dolet ipse Trypho sortem Justinum, quo spondente se demonstraturum religionem Christianam certissimis argumentis nisi, iterum risus et clamores indecori. Discedere quærit Justinus, pallio retinetur a Tryphone, sed ea lege, ut ejus socii aut abeant, aut silentio audiant. Accepta conditione veniunt in medium xysti stadium, ubi lapidea erant sedilia ex utraque parte; consistunt in altera Justinus et Trypho, in altera quatuor socii Tryphonis, cum jam duo jocantes abiissent. Tum Justinus orditur (n. 10) hunc Dialogum, qui, nocte interpellatus, postridie Tryphone cum sociis et aliis nonnullis, qui pridie non adfuerant, redeunte repetitus est et ad vesperum productus.

Haud equidem mirarer, si deesset huic operi, ut eruditi viri opinati sunt, venustas ordinis. Non enim Dialogi inventor Justinus, sed fidelis eorum, quæ disputata inter eum et Judæos fuerunt, narrator. Sed tamen, si quis hanc disputationem omnibus vestigiis indaget, ac media cum primis, extrema cum mediis comparet, non eum fallat argumentorum series. In quo quidem, ut commode legentium consulamus, Dialogum in tres partes distribuemus, quarum in prima S. Martyr præjudicatus Judæorum de lege opiniones refellit; in altera verum et æternum Filium a Deo genitum esse, eumque nostræ causa incarnatum et crucifixum demonstrat; in tertia denique vocationem gentium et Ecclesiam, quæ a Christo constituta est, prophetarum oraculis ac veteris Testamenti figuris predictam fuisse.

PARS I. — Quærenti Tryphoni cur legem non observent Christiani, respondet Justinus (n. 11). 1° Prædictam fuisse veteris legis abrogationem et novæ institutionem; idque jam factum esse probat ex conversione gentium hanc legem per Christi gratiam observantium (n. 12), dum illam Judæi prorsus dedecorant. 2° Peccatorum remissionem apud Isaiam per sanguinem Christi (n. 13), minime vero per lustrationes Judæorum promitti. 3° (n. 15) Justitiam ab eodem propheta non in ritibus externis reponi, sed in conversione cordis, quam Christus donat. Hanc esse veram circumcisionem. 4° (n. 16, 17) Judaica enim circumcisio in signum data, ut punirentur ob scelera in Christum et Christianos commissa. 5° (n. 18, 22) Hanc merito a Christianis rejici; siquidem veteribus ignota, in signum data Abraham fuit; lex autem sub Moysæ ob duritiam cordis instituta. 6° (n. 23) Judaica de lege sententia calumniis adversus Deum ansam præbet. 7° (n. 24) Longe præstantior circumcisio Christianorum, sine qua (n. 25, 26) Judæi salvari non possunt. Quod si propheta eadem docent ac Moyses, id fecere propter eandem cordis duritiam (n. 27). At vera justitia per Christum comparatur (n. 28), ac proinde lex Christianis inutilis (n. 29) cum æternam legem per Christi gratiam observent (n. 30). 8° In hac Christi potentia demonstranda perstat Justinus (erat enim magni ponderis argumentum, ut legem abrogatam esse constaret, sequæ Judæi longe aliis præsidii egere intelligerent) et cum tanta fuerit gloria primi adventus, secundum multo gloriosiorum futurum probat (n. 31) ex Daniele, ac duos esse Christi adventus, eumque Dominum et Deum et adorandum dici ex pluribus psalmis demonstrat (n. 32, 39), quos in Salomonem negat convenire, cum is non modo hos titulos sustinere non possit, sed etiam vitiosus fuerit et longe dissimilis Christianis, inter quos tamen fatetur (n. 33) natas esse hæreses, sed quæ catholicos in fide confirmant, utpote a Christo prædictæ. 9° Legem ostendit (n. 40, 42) figuram fuisse eorum quæ ad Christum pertinent, et finem habuisse in Christo (n. 43), sine quo (n. 44) Judæi frustra salutem sibi promittunt. Fatetur (n. 45) justos, qui ante legem et sub lege fuerunt, salvari, sed per Christum, nec negat (n. 46, 47) salutem adepturos, si qui legem cum fide in Christum conjungunt, quamvis aliter catholici multi sentiant.

100 PARS II. — Quæ hactenus de Christi divinitate dixit Justinus, ea strictim disseruerat ad refellendas Judæorum opiniones de lege Mosaica. Nunc, rogatu Tryphonis, data opera, probat Christum ante sæcula Deum existisse et postea hominem fieri voluisse. Antequam disputationem ingrediatur, monet Tryphonem (n. 48), ut fixum et ratum maneat, quod jam demonstratum est, nempe Jesum esse Christum, ac objiciente Judæo nondum advenisse Eliam, probat (n. 49) Joannem esse Eliam primi adventus præcursorem, idque ex Isaia propheta confirmat (n. 50, 51); et ab ipso Jacob duos ad ventus prædictos fuisse ostendit (n. 52, 54). Tum rogante Tryphone ne in probanda Christi divinitate habeat illa testimonia, in quibus Dei nomen non sine metaphora usurpatur, promittit Justinus (n. 55) se his testimoniis non usurum; ac Deum, qui Abraham et Jacob et Moysi apparuit, a Deo Patre distinctum esse probat (n. 56, 57, 58, 59); Judaicasque de eo, qui apparuit in rubo, opiniones refellit (n. 60), et sapientiam a Deo, ut ignem ex igne, genitam demonstrat (n. 61) ex verbis Salomonis, quibus consentaneum esse ostendit (n. 62) illud Moysi: « Faciamus hominem, » etc. Cedit his argumentis Judæus et Justinum rogat, ut hunc Dei Filium hominem factum esse et crucifixum esse et resurrexisse et in cælum ascendisse probet.

Tum Justinus multa profert testimonia (n. 63), quæ jam antea recitaverat, in primis ex Psalmo xlv, in quo et Christus ut Deus simul et homo laudatur, et gentium conversio prædicitur. Consentit Trypho (n. 64) ut Christus gentium sit Deus, ut eo negat Judæos indigere. Castigat ergo Justinus hanc impietatem, et prosequitur susceptam de Deo hominem factam demonstrationem. Objicit Trypho (n. 65) Deum alteri gloriam suam non dare. Locum explicat Justinus (n. 66), ac deinde refert prophetiam Isaia: « Ecce virgo, » etc.

Sed cum multa de hac prophetia dicere pararet, interpellat Trypho ac objicit: 1° Scripturam non dicere: « Ecce virgo, » sed « Ecce adolescentula. » 2° Hanc ex virgine generationem fabulæ Persei non absimilem esse. 3° Satius fuisse Jesum